

Kvaliteta življenja u selu u tranziciji

Dušica Seferagić

Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb, Hrvatska
E-mail: dusica@idi.hr

SAŽETAK Tekst je finalni izvještaj podteme «Kvaliteta življenja u selu u tranziciji» u istraživačkoj temi *Selo u tranziciji: mogućnosti razvoja seoskih područja* programa trajne istraživačke djelatnosti Društvene promjene i razvoj Hrvatske (1996.-2000.).

Autorica polazi od kritike pojma «kvaliteta života» i metoda njezina mjerenja u hrvatskoj sociologiji u zadnjih dvadesetak godina. Mijenjajući donekle svoj vlastiti pristup, autorica se okreće od pojedinca kao jedinice istraživanja, ka maloj grupi, zajednici na mikroteritorijalnoj razini (mjesni odbori, sela, općine, gradovi) te istražuje njihovu kvalitetu življenja i mjesnu samoupravu. Pritom se služi pristupom i metodom studije slučaja (studije zajednice), koje više odgovaraju istraživanju manjih sredina. U tekstu analizira i iznosi rezultate četiriju studija slučajeva (zagrebačke okolice, petrinjskog kraja, Koprivničko-križevačke županije i goranskog kraja). Ono što ta četiri slučaja povezuje, mada međusobno vrlo različita, jest: *utjecaj globalnoga društvenog konteksta na njihovu kvalitetu življenja, situacija u gospodarstvu* (posebno u industriji i poljoprivredi gdje je većina ljudi zaposlena), *utjecaj državnovažnih, magistralnih infrastrukturnih sistema na lokalni život, te posebno posljedice rata na povratak i obnovu*. Na ove negativne impulse iz šire okolice, male sredine reaguju različito, iako sve imaju legalno slabašne ovlasti.

Daljnja zajednička karakteristika jest *slaba tehnička i društvena opremljenost naselja, posebno ruralnih, a najviše onih pogođenih ratom. Baš sve lokalne jedinice traže povrat ingerencije bivših mjesnih zajednica mjesnim odborima*.

Ključne riječi: kvaliteta življenja, mjesna i lokalna samouprava, studija slučaja, problemi, potrebe, aspiracije, selo, grad, općina, županija, država.

Primljeno: 20. rujna 2000.

Prihvaćeno: 18. prosinca 2000.

1. Pristup i metode rada

Ranih 80-ih godina u hrvatskoj se sociologiji probija pojam «kvaliteta života». On se nadovezuje na pojmove «način života» (marksistička analiza društvenih grupa i antropologija u značenju kulture), «stil života» (socio-psihološki pojam), «životni standard», «životna razina», «blagostanje» (ekonomski pojmovi) itd.

U početku je taj pojam bio ideološki inkriminiran kao «buržoaska kategorija» jer se ne bavi prvenstveno radom već se rad (tj. uvjeti rada) smatraju samo dijelom ukupnoga života. Neznanjem kritičara izostavljaju se i njegovi marksistički korijeni u autora koji su se bavili «kritikom svakodnevnoga života» (A. Heler, 1979., 1981.; G. Lukacs; H. Lefebvre, 1959.). Pojam jest nastao na Zapadu (prvi ga je upotrijebio R. Titmuss 1958. baveći se državom blagostanja), i to kako u društvenim znanostima tako i u raznim svjetskim organizacijama tipa: UN, UNESCO, UNICEF, FAO, WHO, ILO, Habitat. No one su se manje bavile definicijama a više su raznim indikatorima uspoređivale kvalitetu života na internacionalnoj razini.

Drugi aspekt kritike ovoga pojma u Hrvatskoj odnosio se na nepoželjnost rezultata istraživanja koji su ukazali na značajne nejednakosti među socijalnim slojevima (klasama), a postoje i razlike u standardu između sela i grada. Primjerice, seljaci i radnici su živjeli znatno lošije od rukovodilaca i političara. To je jasno pokazivalo njihov nejednak društveni položaj, a selo je bilo u još gorjoj poziciji od grada.

Međutim, podaci su govorili sami za sebe i bez interpretacije (čak i državni statistički podaci), pa se ono što je bilo bjelodano, a prikrivano je, nije više moglo zataškati. Kako je znanost univerzalna a ne nacionalna ili državna, pojam kvalitete života je naprosto morao ući i u znanstveni i društveni vokabular. U tih dvadesetak godina ova se sintagma ustalila toliko da je čak ušla i u kolokvijalan govor u najširem, nedefiniranom značenju.

U Hrvatskoj su se istraživanjima kvalitete života bavili brojni sociolozi: O. Čaldarović, S. Čolić, B. Krištofić, V. Lay, N. Lončar Butić, M. Mihovilović, I. Rogić, D. Seferagić i drugi. Uvršten je najprije kao jedan od ciljeva a potom i kao prvi cilj u društvene i prostorne planove razvoja, kao i druge dokumente.

Većina sociologa, s iznimkom Rogićeva pristupa, bavila se pojedinim aspektima kvalitete života (stanovanjem, zdravljem, slobodnim vremenom, uvjetima rada itd.), ali svi polazeći od sličnoga pristupa. Polazište su bile i ljudske **potrebe** koje su se dijelile na: primarne i razvijene, egzistencijalne i esencijalne, materijalne, societalne i personalne, «imati i biti» i sl. (Alderfer, Allardt, Fromm, Gehler, Titmuss). Iz njih su se računale brojne potrebe i aspiracije koje su se nazivale **dimenzijama**, elementima, a kada su istraživane trebalo je naći njihove «predmetne korelate» (recimo stanovanje = stan) (Lay, 1991.) i, dakako, **indikatore/pokazatelje** njihova sadržaja. Iako postoje stotine i stotine elemenata kvalitete života (više nego potreba), izabrani su oni glavni: prehrana, zdravlje, stanovanje, uvjeti rada, odmor i rekreacija (slobodno

vrijeme), obrazovanje itd., a od «nadgradbenih» elemenata: sigurnost, sloboda, (su)odlučivanje, samoodređenje, i drugi.

Svaki od navedenih elemenata dijeli se potom na određeni (izabran a ne potpun) broj varijabli, od kojih se neke povezuju da bi se dobili *indeksi* (na pr., stanovanje se mjeri: četvornim metrima prostora, sobnošću, opremom itd., a svi zajedno čine indeks kvalitete stanovanja). Indeksi mogu biti bazični i skupni, a svi zajedno daju indeks ukupne kvalitete života.

Dakako, osnovni indikatori mjere se lakše od razvijenih (što ćemo kasnije propitati). Indikatori i indeksi, premda radi usporedivosti u prostoru, vremenu i kroz socijalne slojeve isti ili slični, prilagođavaju se konkretnim uvjetima određene sredine te valoriziraju stupnjevanjem (na pr., loše, srednje, dobro, odlično ili razudjenje).

Nezavisne varijable (spol, dob, naselje i sl.) ukrštaju se s raznim elementima kvalitete života. U Hrvatskoj je V. Lay (1991.) najpreciznije razradio strukturu i mjerio kvalitetu života. Od brojnih istraživanja, opsežno longitudinalno istraživanje pod nazivom «Socijalna struktura i kvaliteta života» (1984./85., 1989./90., 1996.) najsustavnije je pratilo kvalitetu života u Hrvatskoj (do 1990. i u Jugoslaviji) na nemalom uzorku od preko 2.000 ispitanika. Ispitivani su objektivni pokazatelji te njihova valorizacija. Godine 1996. u upitnik su dodana brojna pitanja o zdravlju i o posljedicama rata.¹

Sva ta istraživanja redovito su kao jedinicu ispitivanja uzimala *pojedince/domaćinstvo*, a metoda je u pravilu bila *anketa* na reprezentativnom, kvotnom ili nekom drugom uzorku. Izvođeni su postoci, indeksi i prikazivani u tablicama, stupićima, grafikonima ili se služilo vrlo složenim matematičkim metodama, tj. tehnikama obrade.

Katkada su recenzenti kritizirali ove radove, ali je zanimljivo da se nitko, čak i od samih istraživača, nije bavio *sustavnom kritikom* samoga pojma, tj. kritikom definicija i njihove operacionalizacije za istraživanje.²

Prvo treba reći da je većina *definicija* kvalitete života (stoga što je sadržaj širok) *vrlo opširna, nejasna, ideologizirana, idealna* (kakva bi imala biti kvaliteta života), *statična, a najčešće taksativna*.

Dajući svoju definiciju D. Seferagić (1988.: 17) piše: «Kvaliteta života je cjelovit proces proizvodnje, raspodjele i potrošnje upotrebni vrijednosti i ljudskih odnosa primjerenih neotuđenim potrebama svih grupa i pojedinaca». Ovo bi bila idealna i ideologizirana definicija.

¹ Ovo vrijedno istraživanje zaslužuje poseban tekst ali kako nije financirano od Ministarstva znanosti i tehnologije, ovdje ga i ne analiziramo.

² Premda to nije predmet ovoga štiva, to je u skraćenom obliku, na određeni način moj dug bavljenju kvalitetom života dvadesetak godina.

V. Lay (1991.: 3) kaže: «Kvaliteta života je *situacija*, egzistencijalno stanje zadovoljenosti potreba pojedinaca, odnosno različitih grupnih entiteta, kao što su slojevi, klase, profesionalne grupe i tsl.". To bi bila statična, taksativna definicija.

Mnoge druge, mahom neznanstvene definicije su u pravilu taksativne, tj. nabrajalačke.

Kasnije se taj pojam mijenja u «kvalitetu življenja», čini se bez nekoga posebnoga razloga ili objašnjenja. No to svakako upućuje na moguću razliku po kojoj je «život» sveobuhvatan i dublji od «življenja» kao njegove realizacije, pa je možda pojam *kvaliteta življenja* i točniji jer smo istraživali uistinu samo potonji. Pojam «statičnost» znači da se kvaliteta življenja istraživala u određenim presjecima vremena a ne kontinuirano.³

Elementi koji su sastavnice sintagme kvalitete življenja zapravo su bezbrojni, pa je bilo nužno učiniti neki suvisli izbor po hijerarhiji važnosti za ljudsko življenje. **Indikatori** blagostanja uglavnom su dogovoreni zato što pretpostavljaju istost ili sličnost osnovnih potreba u svih ljudi, dok su razvijene potrebe teže pobrojive, sveobuhvatnije su (na pr., sloboda), manje usporedive i teže operacionalibilne. Autorici ovoga teksta se čini da, iako su osnovne potrebe iste, način na koji se zadovoljavaju je povijesno, kulturno i socijalno determiniran, pa je upitno istim pitanjima (tj. odgovorima) ocjenjivati stanje njihove zadovoljenosti. One su, također, individualno snažno obojene što može čak pomjeriti i prioritete (na primjer, nekome je važnije imati automobil nego popraviti zube, nekome je važniji vrt oko kuće nego visoki komfor itd.).

Što je kvalitetna ishrana (više mesa ili zdrava hrana), što je zdravlje (odsustvo teških bolesti ili pravilno držanje i dobra volja), što je sadržajno ispunjeno slobodno vrijeme (gledanje televizije i igre na PC-u ili druženje s prijateljima i izlazak u prirodu), što je kvalitetno stanovanje (četvorni metri prostora, sobnost, suh stan ili lijep pogled kroz prozor, zelenilo ispred kuće, noćni mir)?!. Kada bi se netko bavio revalorizacijom prije dobivenih rezultata, slika kvalitete življenja mogla bi postati sasvim drugačija, pa čak i na razini elementarnih potreba.

Da bi se postigla sveukupnost, trebalo bi kvalitetu življenja izdvojiti u posebna istraživanja, a ne da se u borbi za svoju bateriju pitanja u ionako džinovskim upitnicima pitanja reduciraju na grube informacije. Brojni autori u svijetu puno su više pažnje (nego naši iz navedenog razloga) posvetili subjektivnom značenju kvalitete življenja: uz zadovoljstvo nekim elementima, dodavali su doživljaj, vrijednosti, percepcije, osjećaje, kulturni *background* i sl. Ti elementi uvelike objašnjavaju razlike među

³ Pitanja su, primjerice, često formulirana: «Što ste posljednje godine radili, kupili, išli nekamo ili nekome i sl., što nije slučaj sa istraživanjima socijalne i prostorne mobilnosti, historijskim i drugim istraživanjima.

povijesnim razdobljima, kulturama i socijalnim slojevima, te napose razlike između sela i grada, a ne da ih samo opisuju. S druge strane, moderna kulturna antropologija (Čolić, 1999.), premda joj je predmet sličan (način života, tj. kultura), u pravilu se služi drugim jedinicama istraživanja a češće i kvalitativnim metodama.

Ona se manje bavi pojedincima ili njihovim zbrojem na osnovi jednog kriterija (na pr., radnici, žene, Hrvati), već su to cijele zajednice, «mala društva» sa svojim načinom života po kojem se razlikuju od drugih malih društava i od društva u cjelini. Premda podložne globalizaciji i najčešće voljne i potrebite da je prihvate, te se zajednice ipak brane od zatiranja svoga identiteta endogenim razvojem naspram egzogenih utjecaja.

Između inih, kulturna antropologija često se služi monografijama ali i **studijama slučaja** (*case study*), čiji se rezultati mogu uspoređivati i u određenoj mjeri generalizirati.

Dok se malo ne osuvremeni naš pristup istraživanju kvalitete življenja koji se već poduže vrijeme ponavlja, a i zbog drugih razloga⁴, u istraživačkoj temi «Selo u tranziciji» za istraživanje kvalitete življenja izabrali smo metodu «*case studyja*»⁵ pojedinih područja u Hrvatskoj, a koja unutar sebe čine određenu formalnu ili interesnu zajednicu. Bilo kojoj glavnoj temi ravnopravno smo pridružili temu kvalitete života u istraživanju i, za naše potrebe, stavili naglasak na nju. Po prostomom kriteriju pokrili smo goranska i ravničarska područja. Po kriteriju razvijenosti pokrili smo razvijena, nerazvijena, zaostala te posebno područja pogođena ratom u fazi obnove. Tako smo istraživali zagrebačku okolicu, petrinjski kraj, Koprivničko-križevačku županiju, te dio Gorskog kotara (Delnice, Lokve).

Metode su nam bile: proučavanje dokumentacije i drugih sličnih istraživanja, demografska analiza, obilazak terena i promatranje sa sudjelovanjem, anketni upitnici za općine i mjesne odbore, intervjui predstavnika lokalne i mjesne (samo)uprave, poduzetnika i stručnjaka, te razgovori s viđenijim građanima. Svaka je od ovih četiriju studija objavljena kao posebna cjelina.⁶

⁴ U tri godine otkada je tema «Selo u tranziciji» predložena i od Ministarstva znanosti i tehnologije dobivena sredstva za istraživanje, ona su stizala sa zakašnjenjem i u smanjenom iznosu, te su bila nedostatna da bi se provela planirana anketa stanovnika, pa smo se odlučili za kvalitativnu metodologiju, tj. za studije slučajeva.

⁵ Sredstva od Ministarstva znanosti i tehnologije kombinirali smo sa sredstvima drugih naručilaca, čime smo podigli kvalitetu istraživanja.

⁶ Svaka je studija prikazana posebno, kronološki kako su istraživanja vođena a studije nastajale. Zahvaljujem svim suradnicima, a posebno kolegici Nataši Lončar Butić, jer smo zajedno istraživale i pisale tekstove ovih studija.

2. Studije slučajeva

2.1. Zagrebačka okolica⁷

Mjesna samouprava bila je osnovna tema ove studije, ali se već u koncipiranju istraživanja a potom i u samom istraživanju pokazalo da je ona jedna od sastavnica kvalitete življenja.

Mjesnu samoupravu definirali smo preko mjesnog odbora (bivše mjesne zajednice) kao «onaj entitet koji ima zajednički teritorij, zajedničke probleme, potrebe i interese, koje stanovnici nastoje zajednički riješiti direktno ili putem svojih predstavnika» (Smith, Blanc, 1995.; Murdock, Day, 1995.; Seferagić i Lončar Butić, 1997.; Seferagić, Župančić i Lončar Butić, 1998.; Lončar Butić, Magdalenić, Seferagić i Župančić, 1999.).

Istraživanje je, kao što će biti i sva slijedeća, bilo akcijskog tipa, što znači da su istraživači surađivali sa ciljanim grupama (mjesnim odborima), diskretno im pomažući da osvijeste svoje potrebe, interese i mogućnosti rješavanja svojih problema (Bošnjak, 1988.).⁸

Osnovne jedinice analize bili su mjesni odbori odnosno općine u kojima se ti odbori nalaze, jer su općine preuzele veći dio ingerencija mjesnih zajednica, te su mjesni odbori «pupčanom vrpcom» vezani za njih.

Razvoj mjesne samouprave odnosno kvalitetu življenja pratili smo u dvije općine, a u svakoj u dva mjesna odbora i u jednom gradu, također u dva mjesna odbora:⁹

- a) Općina Sveta Nedelja: Mjesni odbor Sveta Nedelja i Mjesni odbor Novaki Samoborski;
- b) Bivša Općina Velika Gorica (još nije postala grad): Mjesni odbor Velika Mlaka i Mjesni odbor Kuće;
- c) Grad Varaždin: Mjesni odbor Biškupec i III. mjesni odbor Varaždin.

Sve su to prigradska naselja ili sela, s iznimkom tipičnoga urbanoga mjesnoga odbora u Varaždinu. Sva su ona u blizini velikoga grada i po tom bi kriteriju spadala u razvijena područja.

⁷ D. Seferagić, N. Lončar Butić i S. Rendulić: Lokalna demokracija na mikro-razini u periodu tranzicije - Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, MATRA program, 1995.

⁸ Ovaj je pristup u nas promovirala Vesna Bošnjak u brojnim radovima a poglavito u doktorskoj disertaciji 1988.

⁹ Istraživanje je trajalo godinu dana, a zanimljivi rezultati ponukali su nas da nastavimo ovaj tip istraživanja

2.1.1. Općina Sveta Nedelja

Općina Sveta Nedelja, 20 km udaljena od Zagreba, osnovana je 1993. nakon 30 godina diskontinuiteta, izdvojivši se iz veće općine Samobor. Prilikom istraživanja općina je imala 12.988 stanovnika, s prosječnom starošću žitelja 35,9 godina. Radni kontingent iznosio je 67,0% stanovništva. U njoj su se nalazile četiri škole, dvije narodne knjižnice, pošta, ambulanta, vrtić, sportsko-rekreacijske površine i, dakako, crkva. Općina i njezini mjesni odbori "odahnuli" su nakon izdvajanja iz Samobora. Pratili smo kako je njihov elan lagano opadao, uglavnom zbog financijskih razloga i ograničenih sloboda u odnosu na Županiju.

2.1.1.1. Mjesni odbor Sveta Nedelja

Ovaj odbor čini samo mali dio Općine. Od 981 stanovnika i 337 domaćinstava 37% ih ima poljoprivredna gospodarstva. U pogledu urbane opremljenosti i socio-ekonomske strukture to je poluurbanom naselje. Ne samo visok udjel domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvima već i činjenica da su u upitniku za mjesne odbore članovi upravne garniture naglašeno govorili o primarnim lokalnim potrebama na razini *elementarnoga urbanog standarda*: javnog vodovoda, kanalizacije, uređenja ulica, nogostupa, parkirališta, javne rasvjete, plinske mreže i sl., pokazuje njihov "još uvijek ne urbani" standard, pa sukladno tome i kvalitetu življenja, iako je mjesto centar Općine.

Ovi nam podaci govore dvije stvari:

- da su problemi kvalitete življenja *bazični* i da oni određuju ne samo postojeće stanje nego i razinu aspiracija;
- da su potrebe *urbane*, jer stanovnici naselja nadomak metropoli podrazumijevaju da njihov standard treba biti urbani. Na taj način gledano, mogu se raspoznati aspiracije razvijenoga tipa.

U naselju, tj. mjesnom odboru također ističu potrebe za *društvenim standardom*: povećanje kapaciteta škole, vrtića i sportsko-rekreacijskih površina, te naglašenu želju da se mjesnom odboru vrati *društveni dom* (nekada u vlasništvu mjesne zajednice). Društveni dom je izraziti simbol malih, ruralnih i poluurbanih sredina, koji je uvijek značio kulturni i društveni centar, okupljalište mještana, žižu društvenih događanja (gotovo kao agora u Staroj Grčkoj!). Kad već podsjeća na agoru onda je to u smislu manje, čovjekomjernije zajednice u kojoj se većina ljudi poznaje, barem iz viđenja. Ova potreba pokazuje *dvojakost kvalitete življenja* u poluurbanom/polururalnom naselju. Kada idu u grad (Zagreb) na posao, u školu, u kupovinu, ili obavljati neke administrativne poslove, u bolnicu ili kulturne ustanove, onda su oni "povremeni građani" toga grada, a kada se vrate kući, u svoje naselje, onda žive životom male sredine i stalo im je do njega. Kvaliteta življenja u maloj sredini ima brojne tehničke manjkavosti i društvenu stegu, ali ima i prednosti ili barem specifičnosti tipa "proživljene zajednice", *lived community* (Štulhofer, 1988.; Smith and Blanc, 1995.; Thorpe, 1995.).

U velikom gradu u pravilu takvih proživljenih zajednica ima manje, tj. u manjoj mjeri, one su mahom interesne, povremene, privremene ili organizirane samo oko jednoga cilja. One su i manje teritorijalno određene, pa mogu postojati na mjestu stanovanja, na poslu, među kolegama, među prijateljima, članovima nekog društva/udruženja i slično.

I ruralne i urbane potrebe ukazuju na to da ljudi žele živjeti u svome, moderniziranom naselju, ali i imati česte veze s gradom.

Mjesni odbor vezan je uz Općinu koja raspoređuje sredstva, a ona opet ovisi o Županiji, i tako se odlučivanje pretvara u dugi lanac umjesto u krug međusobnog suodlučivanja.

2.1.1.2. Mjesni odbor Novaki Samoborski

Novaki Samoborski također su manji dio općine Sveta Nedelja. Imaju 1.434 stanovnika od kojih 32,1% domaćinstava ima poljoprivredno gospodarstvo. Žitelji mahom rade u Zagrebu i u uslužnim djelatnostima uz glavnu prometnicu. Koliko im to donosi ekonomske koristi, toliko im šteti ekološki jer su vodocrpilišta zagađena zbog još neizgrađene kanalizacije tih pogona.

Elementarna opremljenost, kažu, odgovara lokalnim potrebama (osim spomenute kanalizacije). Imaju osnovnu školu, dječji vrtić, sportske terene i društveni dom (koji nije njihovo vlasništvo), a koji obnavljaju uz pomoć Općine. Veoma mu se vesele, jer dom ima knjižnicu a i lijepe prostorije. Vidjet ćemo da se taj problem provlači kroz sve istraživane mjesne odbore.

Kako sami mještani navode, osnovni problemi naslijeđeni su od mjesne zajednice: deficit elementarnoga urbanog standarda, kulturnih sadržaja te nezadovoljstvo uslugama javnih službi (javni promet i odvoz smeća). Kao i drugdje, *javni promet* je za prigradska naselja bolna točka, jer on konkretno znači vezu sa gradom zbog insuficijencije vlastite sredine za zadovoljavanje urbanih potreba, odnosno postizanje urbane kvalitete življenja. Napokon, u grad se želi ići i zbog drugih razloga koji nisu nužno elementarni: zbog razonode, kulture, kupovine, posjete prijateljima i sl.

I ovaj mjesni odbor ovisi o Općini te kako dobro surađuju zadovoljni su osim kada se radi o njihovim malim, specifičnim potrebama koje bi mogli i sami riješiti da imaju ovlasti i financije. Trenutno su u toku male akcije uređenja mjesta, uglavnom tehničkog standarda. Dosta su aktivni a neki su i pravi entuzijasti (rukovodstvo im je vrlo mlado s nekoliko žena). Zbog relativno dobrih odnosa, mogu se nazvati "proživljenom zajednicom".¹⁰

¹⁰ Vjerujemo da su im mnoge akcije uspjele, iako postoji i druga mogućnost ali ona onda dolazi izvana. Nažalost, više nismo stigli pratiti njihove akcije i život u cjelini.

Ovo se naselje može smatrati i "vitalnim", jer mladi ostaju u njemu, brinu se zanj i imaju mnoge planove za njegov razvoj. Blizina Zagreba je samo dijelomičan razlog njihovoj vitalnosti; daleko više je ona u ljudima i njihovim odnosima te dosta dobroj ekonomskoj situaciji. Vidjet ćemo i primjere gdje blizina grada ne znači ništa za napredak nekih naselja.

2.1.2. Bivša Općina Velika Gorica

Ovaj je tekst napisan 2000. godine kada je Velika Gorica već postala samostalan Grad, no za vrijeme trajanja istraživanja ona je bila tek jedna od 14 zagrebačkih općina. U međuvremenu se situacija znatno promijenila: sada Grad brine o problemima svojih mjesnih odbora, a ne Zagreb "tako bliz a tako dalek" za "sitne" lokalne potrebe. Ta je promjena donijela i plusve i minuse Gradu, ali mislim da se situacija istraživanih mjesnih odbora društveno i ekonomski nije znatno promijenila, osim možda politički.

U doba istraživanja u Općini su bila osnovana tek dva mjesna odbora koja smo 1995./96. istraživali "in nascendi". To je razdoblje najvećih konflikata između Velike Gorice i Grada Zagreba, jer se prva neprestano osjećala zapostavljenom kao rubna i donekle udaljena općina.

Grad Velika Gorica (sam grad te prigradska i ruralna naselja) dio je Turopolja, poznatoga po razvijenoj lokalnoj samoupravi čak iz 13. stoljeća, koje je slovilo kao "plemenita općina Turopolje", "slobodna općina malih plemića sa zajedničkim zemljištem" (Keršovani, 1971.). Taj mentalitet lokalne samouprave i u vrijeme istraživanja živio je u stanovnika velikogoričkog područja, te je prevlast Zagreba i hijerarhijska struktura odlučivanja po obrascu HDZ-a (Hrvatske demokratske zajednice), bila tim teže doživljena.

Bivša Općina imala je 63.494 stanovnika sa 11.141 osobom zaposlenom u Općini, imala je 25 osnovnih škola, dvije srednje škole, 5 narodnih knjižnica, 5 kinematografa i sl.

2.1.2.1. Mjesni odbor Velika Mlaka

Ovo područje je tek mali dio Velike Gorice. Imalo je 2.925 stanovnika, a 27,0% domaćinstava imalo je poljoprivredno gospodarstvo. Mjesni odbor osnovan je 1995. godine.

Zbog blizine velikoga grada naselje je bilo atraktivno za naseljavanje, pa je u kratkom roku izgrađeno mnogo bogatijih stambenih kuća, a da ih istodobno nije pratila i potrebna komunalna infrastruktura. U tom razdoblju naselje je tek polovično bilo opremljeno javnim vodovodom, kanalizacijom, asfaltom, javnom rasvjetom, a nedostajali su i brojni objekti društvenog standarda: pošta, dječji vrtić, igrališta itd. Stanovnici se bave različitim djelatnostima te rade u Velikoj Gorici i Zagrebu, ali i dalje razvijaju privatni obrt, usluge i poljoprivredu kao dodatnu djelatnost.

S obzirom na blizinu velikih gradskih sistema (aerodrom, prometnica) imaju i ekoloških problema.

Nakon ukidanja mjesne zajednice u Velikoj Mlaki, aktivnosti su preuzele (ili svoje nastavile) dvije organizacije: *Aktiv žena* i *Vatrogasno društvo*. Umjesto pasivnosti, beznađa i razočaranja, *specifika* ovoga naselja jest što ga formalna reorganizacija nije omela u daljnjem funkcioniranju kao zajednicu. Tome su pridonijeli izrazito aktivni pojedinci, a posebno žene. Ta jaka uloga žena na mikrorazini u mnogim mjesnim odborima može se objasniti time što su one svoju zajednicu shvaćale kao svoj prošireni dom i borile se za njegovu dobrobit.

Čim je to zakonski bilo moguće, Velikomlačani su sami odlučili osnovati mjesni odbor, da bi *zajedno* rješavali sve probleme mjesta: svakodnevne potrebe, odnos s nadređenim instancama i akterima, nedostatak mogućnosti da formalno odlučuju. Bez obzira na rezultate, rekli bismo gotovo *idealtipska zajednica* na mikrorazini. Pa ipak ta dobra zajednica domaćeg stanovništva, tako ljubazna prema gostima (nama), pokazivala je u početku znakove ksenofobije prema novim doseljenicima koji, kako kažu, nisu sudjelovali u akcijama mjesta od interesa za sve pa i za njih same. Kažu da se taj odnos sada popravlja, jer i novodoseljeni postaju svjesni svoje pripadnosti tome mjestu.

Svi aktivni ljudi ovdje bili su u opoziciji vladajućoj stranci koja je nametala strog hijerarhijski i jednosmjernan proces odlučivanja (odozgo na dolje) a oni su, kako smo spomenuli, navikli na dosta visok stupanj slobode na lokalnoj razini. To je uistinu dobar pokazatelj koliko su samoupravljanje i samoodređenje bitan element kvalitete života, pogotovo ako postoji tradicija ili kultura demokracije i samouprave, te dobro organizirane grupe i vrlo aktivni pojedinci koji i druge pokreću u tom pravcu.

2.1.2.2. Mjesni odbor Kuče

Naselje Kuče također je mali dio bivše Općine Velika Gorica. Imalo je, u vrijeme istraživanja, 1.023 stanovnika od čega 61,3% domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvom, što ga čini *ruralnijim* od većine istraživanih mjesta. No to ne znači da su stanovnici seljaci, niti da su zadovoljni seljačkim načinom života. Njihove su potrebe također urbane: javni vodovod, kanalizacija, asfaltiranje ulica, bolje prometne veze s gradom, telefon, dječji vrtić, dječja igrališta, osnovna škola, obnavljanje zapuštenog (ogromnog) društvenog doma, uređenje parka. Ovdje se pojavljuje poznata dilema, koja će se javljati i kasnije: isplati li se uvijek urbanizirati cjelokupnu infrastrukturu ako je naselje «izvan ruke» velikih sistema, pa bi na pr. voda te žitelje koštala više nego Zagrepčane. Katkada su bolji mali sistemi (hidrofor, septička jama), sasvim dostatni za male sredine, s malim brojem domaćinstava. No oni to žele i to će morati platiti. Racionalnost nije uvijek na strani napretka tehnike već u izboru najprimjerenije alternative.

Kučani imaju i posebne probleme vezane uz poljoprivredu i šumske površine (održavanje blatnih poljskih putova i odvodnih kanala).

Ukidanjem mjesnih zajednica ljudi su se ovdje ponašali «kao da se ništa nije dogodilo», jedino što nisu imali budžet. I ovdje se pojavljuje zamjena uloga: njihov *nogometni klub*, sve do osnutka Mjesnog odbora a i dalje, preuzeo je funkciju mjesne zajednice te su bivši članovi mjesne zajednice i «nogometasi» pokrenuli niz akcija važnih za poboljšanje kvalitete življenja. Sanirali su i uredili društveni dom za druženje ali i za iznajmljivanje, kako bi nešto zaradili! Kad god su mogli davali su samodoprinos i provodili vlastite radne akcije. Pritom su ponosni i na svoju tradiciju mjesne samouprave. Zanimljivo je da su i ovdje aktivisti bili u opoziciji, dok su njihovi suseljeni HDZ-ovci «stalno trčkarali u centralu da pitaju svoje nadređene», kažu. Sukobi tih dviju strana škodili su razvoju mjesta, a ponekad su aktivni pojedinci morali pokazati i hrabrost da se ponašaju «protiv struje» u malom mjestu.

Jedni su bili jači politički, a drugi su bili jači kao zajednica (ne kao Hrvatska demokratska zajednica već prava, življena zajednica). U tome je ležala njihova snaga. I tako je politika, po tko zna koji put, ušla i u «kanalizaciju». Pretpostavljamo da je nakon političkih promjena u Hrvatskoj 2000. barem bolja atmosfera u mjestu.

U ovom selu vrlo je izražen spoj urbanizacijskih aspiracija na nivou tehničkoga i društvenog standarda i gotovo ruralnih socijalnih odnosa (u tadašnjoj opoziciji): zajedništvo, druženje, pomaganje, skupne akcije, otpor prema narušavanju njihova integriteta i održavanje njihove turopoljske tradicije - od uzgoja svinja do lokalne samouprave. Među tadašnjim HDZ-ovcima nije bilo takvoga zajedništva jer im ga je razbila njihova vlastita stranka svojim hijerarhijskim ustrojem i vladanjem.

Iako zaostalo, selo smatramo «vitalnim» upravo zbog ljudskog faktora. Ne buju se dali! Ovo je selo primjer kako relativna blizina grada, ako je po strani glavnih interesa, ne pruža puno koristi.

2.1.3. Grad Varaždin

Grad Varaždin izabrali smo zato što u Zagrebu nije bilo a nema i danas nikakve lokalne i mjesne samouprave, a ništa se nije promijenilo ni sa novom vlašću.¹¹

Grad Varaždin, naprotiv, donio je još 1994. godine svoj Statut u kome lokalna i mjesna samouprava imaju itekako važno mjesto. To je i nastavak povijesnog naslijeđa koje ovdje seže još iz 13. stoljeća.

¹¹ Ova nenormalna pojava nedostatka demokracije u civiliziranom svijetu, mogla bi ući u Guinnessovu knjigu rekorda. No to sada nije naša tema. (U tijeku pripreme rada za tisak u Zagrebu su 17. prosinca 2000. godine održani izbori za vijeća četvrti. Odziv birača bio je izuzetno slab. Na izbore je izašlo nepunih 16% birača.)

Naselje Varaždin je imalo 41.864 stanovnika, što je 85,7% stanovnika cijeloga Grada (grad, tj. naselje Varaždin, s okolnim naseljima). Prosječna starost stanovnika je 36,8 godina, a radni kontingent obuhvaća 66,3% stanovnika grada.

U Varaždinu smo istražili dva mjesna odbora, Mjesni odbor Biškupec i III. mjesni odbor.

2.1.3.1. Mjesni odbor Biškupec

Biškupec je još 1988. godine ušao u Grad Varaždin kao gradska mjesna zajednica, premda ima prigradske, tj. ruralne osobine. Na stranu čast, ali to mu je smanjilo pomoć koju Grad inače daje ruralnim naseljima.

Mjesto ima 2.389 stanovnika, s 32,2% domaćinstava s poljoprivrednim gospodarstvima.

Mjesni je odbor ovdje osnovan 1994. godine.

Specifika Biškupca jest u tome što zapravo jedan čovjek obavlja sve poslove u mjesnom odboru (a to je tajnik). Neprestano zove Grad, «za svaku žarulju», kako kaže, jer Mjesni odbor nema ni novca a ni prava da sam odlučuje o financijama. Ovaj formalizam (dijelom i zbog tipa ličnosti) smeta i njemu a i Poglavarstvu koje se s obzirom na svoju funkciju mora baviti minornim stvarima. Pa ipak «navlačenjem za rukav» drugih, uspjeli su sročiti program rada Odbora te oformiti komisije za pojedine aspekte kvalitete življenja: ekologiju, komunalne djelatnosti, brigu o djeci, za kulturu i obrazovanje, socijalnu skrb, zaštitu zdravlja, sport i rekreaciju, te Crveni križ. Vrlo impresivno za mali mjesni odbor i neaktivno članstvo! U programu su naznačene brojne akcije za poboljšanje tehničkog i društvenog standarda. Čudno naselje: dopola urbanizirano, otpola ruralno. Neke ulice izgledaju malogradski a neke sasvim seoski. Naselje u cjelini ne izgleda kao grad, barem ne kao grad Varaždin. Usprkos brojnim nedostacima, Biškupec je toliko blizu centru grada, takoreći na «biciklomet», da nije toliko ugrožen kao što bi bio da je lociran dalje. *Ovo je primjer naselja artifičijelno uključeno u grad.* Tako su stanovnici Biškupca «građani bez grada» i «seljani bez sela», te žive dvostrukim životom. Stanuju i svakodnevicu provode u poluseoskom ambijentu, a rade i odlaze po sve u centar grada. Koliko za neke aspekte kvalitete življenja imaju prednosti (veće kuće, vrtove, okućnice), toliko imaju i nedostataka: polovica mještana još «gaca» po blatu, bez javne su rasvjete i druge urbane infrastrukture. U naselju ne postoji naročita socijalna kohezija pa ni zajednica, što se može objasniti blizinom atraktivnog centra i čestim odlascima u nj.

2.1.3.2. III. mjesni odbor Varaždin

III. mjesni odbor tipičan je urbani dio grada s neboderima, iako također ima i niže gradnje tipične za gradove srednje veličine. Na svega 64 ha ima 8.542 stanovnika, što govori o njegovoj urbanoj gustoći. Osim nekih najelementarnijih (kao što je problem odvodnje oborinskih voda), svi ostali su *urbani problemi*. Pritom se navodi nedostatak parkirališta (!), potreba plinifikacije, uređenje i uvođenje semafora (!), a

u društvenom standardu spominje se uređenje sportske dvorane u školi, dječje igralište pri postojećem dječjem vrtiću, nedostatak zelenih površina, smeće, socijalni problemi (siromašni, omladina). U programu rada Odbora navode se potreba izgradnje mansardnih stanova, sanacija ravnih krovova, otkup starih kuća i gradnja novih, uređenje parkirališta i nogostupa, potom uvođenje kalorimetra u stanove kolektivne gradnje, vraćanje domara u zgrade i sl. Ovaj detaljan popis potreba ima zadatak da pokaže razlike u urbanom i ruralnim prostorima s obzirom na lepezu sadržaja i razinu kvalitete života. Dakako da svi gradski dijelovi nisu centralni i visokog standarda, ali ovo je tipičan urbani dio grada (može poslužiti kao kontrolna grupa). Pritom ostaje pitanje što je bolje: život u kući s vrtom na periferiji i s problemima tehničkog i društvenog standarda, ili život na 13. katu u malom stanu, ali sa svim komforom i blizinom centra grada. Bilo bi dobro da je to stvar izbora i preferencija a ne nužde, kao što je to često slučaj. Osim 100% urbanog karaktera, za ovaj mjesni odbor karakteristično je dobro funkcioniranje, dobri odnosi s Poglavarstvom i, pogodite, na čelu je vrlo aktivna i rezolutna Predsjednica «koju svi slušaju!»

2.1.4. Zaključci

Na kraju ovoga dijela istraživanja izveli smo neke glavne zaključke:

- osnovna razlika ruralni-poluurbani-urbani mjesni odbori značajnija je za tip problema koji se pojavljuju, nego za uspješnost njihova funkcioniranja;
- zajednica je razvijenija u ruralnim naseljima, moguće ne samo zbog tradicionalizma već više zbog mnoštva problema koji ih tište i tako povezuju. Radi se više o interesnim zajednicama;
- razvijeni-nerazvijeni mjesni odbori više ovise o širem okruženju nego o vlastitim djelatnostima. Izrazito nerazvijena mjesta, uz najbolju volju ne mogu sama sebi pomoći onoliko koliko im treba. Što su bliža nekome centru, to su bliža interesima vlasti. No ima i drugačijih situacija. Političke razmirice ugrozile su razvoj svih naselja/mjesnih odbora jer se politika "petljala" u sasvim apolitične teme i probleme;
- aktivni-pasivni mjesni odbori su važan kriterij našeg izbora. U neke mjesne odbore nismo mogli ući, jer nisu pokazali interes za razgovor o njihovom (ne)radu i problemima. Svakako su pasivni odbori onemogućili i ono malo šansi koje su - za razliku od njih - postigli aktivni odbori.

Ono što je zajedničko svim mjesnim odborima jest da žele i traže povrat ingerencija mjesnih zajednica, kako bi mogli lokalno djelovati. No zakon im nikako ne ide u prilog. To potvrđuje da su teritorijalna i socijalna mikrorazina itekako važne u ljudskim životima jer se baš na njima odvija dio svakodnevnog života i na njima se zadovoljava najviše osnovnih, pa i razvijenih potreba, s popisa elemenata kvalitete života.

2.2. Petrinjski kraj¹²

Glavna tema ovog istraživanja bila je *mjesna samouprava u razdoblju obnove* u funkciji uspostavljanja elementarnih uvjeta kvalitete življenja kako bi se omogućio povratak izbjeglica u ovaj kraj.

Proces obnove pratili smo na pet lokacija: V. mjesnom odboru Petrinja, Hrastovica, Nova Drenčina, Mošćenica, Strašnik.

U istraživanju smo pošli od pretpostavki:

- lokalna i mjesna samouprava/demokracija važne su da bi građani mogli utjecati na uspostavljanje uvjeta za svakodnevni život;
- demokracija je to važnija što su problemi veći, a rat i obnova predstavljaju najveće moguće probleme;
- odlučivanje je tim važnije što su teritorijalne razine niže, jer se radi o specifičnim problemima koje najbolje poznaju baš njihovi stanovnici, dok je vlast daleko od njih;
- tip i način obnove, hijerarhijski vođen, mogao je loše utjecati na brzinu i kvalitetu obnove;
- "twin" - sistem (sistem blizanaca) upravljanja i obnove otežao je proces obnove;
- samostalne bi akcije, u nedostatku pravno-formalnih mogućnosti (poput "grass rooth movements"), znatno pomogle povratku i obnovi.

Metodologija istraživanja bila je ista kao i u prethodnom istraživanju Zagrebačke okolice: case study petrinjskog kraja. Posebne metode bile su: proučavanje dokumenata i statističkih podataka, intervjui s lokalnim vlastima, upitnik za mjesne odbore, razgovori s članovima mjesnih odbora, predsjednicima na prvom mjestu, razgovori sa rijetkim i slučajnim stanovnicima istraživanih mjesta.

2.2.1. Grad Petrinja

Grad Petrinja ima dugu povijest. U 13. stoljeću nastaje tvrđava i naselje u vlasništvu nekoliko velikaških obitelji, a krajem 15. stoljeća prelazi u vlasništvo Kaptola. Vremenom je nastanjuje domaće stanovništvo i gosti (*hospites*). Još u 13. stoljeću Petrinja dobiva povlasticu slobodnoga grada.

¹² D. Seferagić i N. Lončar Butić: Mjesna samouprava u periodu obnove. – Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, MATRA program, 1997. Ovo je istraživanje trajalo godinu i pol dana.

U 16. stoljeću, pod Turcima, gradi se nova tvrđava i novi grad. Kasnije Petrinju osvajaju različiti osvajači. U istom stoljeću vraća se kršćanima koji grade novu tvrđavu: husarski grad. U 17. stoljeću ulazi u Vojnu krajinu. U 18. stoljeću od nje postaju dva grada: Karvin i Majdanci (naseljen stanovništvom iz Bosne). Osim vojnika Petrinju naseljavaju i obrtnici (na pr. Gavrilović), a razvijaju se i urbane institucije. Kasnije se doseljava i pravoslavno stanovništvo.

Za svoje kratke vladavine Francuzi unapređuju grad. Početkom 19. stoljeća Petrinja opet ulazi u sastav Austro-Ugarske monarhije, postaje ponovo slobodan grad i razvija mnoge urbane institucije, a osim obrta razvijaju se manufaktura i industrija, nastavlja se urbanizacija grada, uvode se struja, kanalizacija, vodovod, plin, otvara željeznička pruga, gradi most, niču društvene ustanove (grad donosi «Regule za gradsko ponašanje!»).

Godine 1889. Gavrilović osniva «Prvu hrvatsku tvornicu salame, kobasica i sušena mesa», koja će i u cijelom 20. stoljeću, sve do posljednjeg rata 1991., predstavljati okosnicu gospodarskoga života ovoga kraja, i biti posebno značajna za poticanje poljoprivrede i stočarstva u okolnim selima, te zaposlenja u tvornici. Otvaraju se i druge industrije: pama pilana, ciglana, tvornica kože, tvornica sode i bezalkoholnih pića, tekstilna industrija.

Godine 1978. Petrinja dobiva Urbanistički plan.

Godine 1991. počinje rat na Baniji. Petrinja je žestoko napadnuta kao i brojna okolna sela. Većina stanovnika mora izbjeci te tako «Petrinja živi izvan Petrinje», ali ipak živi jer se ljudi organiziraju u «Udruženje prognanika» sve do 1995. kada se uprava Grada vraća u još razrušeni grad (Golec, 1993.).

Grad Petrinja ima 57 naselja, od kojih je 47 bilo pod srpskom kontrolom (UNPA zona - Sektor zapad, «Krajina»).

U Petrinji je 1997. živjelo 15.542 stanovnika (manje od polovice predratnog broja). Od toga je 11.500 domicilnog stanovništva, od kojih je 6.900 uselilo u svoje kuće/stanove, a 4.600 ih je u privremenom smještaju (u srpskim kućama). U dvije zadnje godine u Petrinju se vratilo 1.005 Srba, 1.014 osoba iz drugih krajeva Hrvatske, 1.973 osobe iz drugih država, od kojih 1.926 Hrvata iz Bosne i Hercegovine (prema gradskoj statistici). Prema istom izvoru 1997. u Gradu je bilo zaposleno 3.350 ljudi ili 22% od predratnog broja, a u samom gradu je bilo 2.050 zaposlenih, što čini tek 20% od predratnog broja zaposlenih. Od Drugoga svjetskog rata naovamo Petrinja bilježi rast stanovništva, upravo zahvaljujući velikim pogonima «Gavrilovića», Željezare - Sisak i Rafinerije nafte. Tim se zapošljavanjem najviše širio sloj polutana, tj. seljaka - radnika.

Godine 1991. Petrinja je imala 18.706 stanovnika, a u ostalih 56 naselja živjelo je 16.859 stanovnika. Te je godine na području bivše Općine bilo 10.874 domaćinstva, 40,7% s poljoprivrednim gospodarstvom. U ruralnim naseljima bilo je 4.991

domaćinstvo, 73,9% s poljoprivrednim gospodarstvom! Poljoprivrednog je stanovništva 1991. u bivšoj Općini bilo 13,8% (u Hrvatskoj 9,1%), a aktivnih poljoprivrednika u ukupnom aktivnom stanovništvu bilo je 20,6% (u Hrvatskoj 13,0%). U ruralnim naseljima bilo je 28,2% čistih poljoprivrednika, a aktivnih poljoprivrednika u ukupnom aktivnom stanovništvu bilo je 41,4%!

Ovaj relativno poduži historijat Petrinje namjerno smo istakli da bi se bolje razumjelo kako je Petrinja bila stari grad, vrlo razvijen u svim područjima, grad s nacionalno miješanim stanovništvom, često podložna osvajanjima i ratovima, dižući se kao feniks iz pepela. Neka tako bude i ovoga puta! Rat je razrušio mnoga naselja, minimalizirao proizvodnju i poljoprivredu, obeskućio ljude, unio nacionalnu netrpeljivost i sve dosad dokinuo razvojne perspektive. Tome treba dodati i nespretnne postupke vlasti u razdoblju tranzicije, kada sve propada umjesto da se, kao u drugim zemljama, nakon rata ubrzano obnavlja.

Na teritoriju bivše Općine 32 naselja s većinskim hrvatskim živiljem bila su razrušena i oštećena: 5.568 kuća, oko polovice predratnog fonda, dok je u V. i VI. kategoriji oštećenja bilo 2.600 kuća. Ovaj je dio Sisačko-moslavačke županije najviše razrušen. U Plan obnove 1996. ušlo je 1.300 kuća, a u samoj Petrinji 700. Tada je postojao i plan obnove za 1997. za obnovu još 230-250 kuća. Zbog odljeva sredstava u istočnu Slavoniju, Petrinjci su strahovali da se obnova njihovih kuća nikada neće završiti.

Proces obnove tekao je na slijedeći način: država, tj. Ministarstvo obnove i razvitka, sklapalo je direktne ugovore s vlasnicima kuća. Nitko drugi nije mogao prisustvovati tom odnosu. Vlasnik porušene ili teško oštećene kuće imao je pravo na 35 m², a svaki slijedeći član u njoj imao je pravo na 10 m². Ovakva «uravnolovka» proizvela je niz apsurdnih situacija. Za samačka domaćinstva (uglavnom staračka) nicali su kućice od 35 m², dok su oni koji su imali velike i kvalitetne kuće drastično zakinuti a oni koji su imali kolibe prošli bolje. Samo ljudi s «cashom» mogli su nadoplatiti za veću i bolju izgradnju. Država je novac davala građevinskim poduzećima a ona su gradila na terenu po svojim nacrtima, ne trpeći nikakve prigovore vlasnika, a kamoli da uvažavaju neke njihove želje. Dužnost građevinskih firmi bila je da kuću stavi pod krov, ožbuka je iznutra, postavi osnovne instalacije i osnovne sanitarije. Struje i vode, dakako, nema jer je to posao drugih.

Županija, kafkijanski zatrpama papirima, reagirala je sporo i neadekvatno. Ojađeni ljudi teško su s njom komunicirali, a Gradsko poglavarstvo zatrpamo molbama, prosvjedovanjima i žalbama nije moglo učiniti baš ništa. O ingerencijama mjesnih odbora koji su *najbolje* poznavali situaciju na svom terenu (tko vara a tko je zakinut, tko je živ a koga više nema u mjestu), da i ne govorimo. Seoske kuće obnavljale su se bez podruma i gospodarskih zgrada, što je katastrofalno za seoski način života i rada. U nekim područjima polja su bila još minirana (a bit će još poduže vrijeme), pa je svaka poljoprivredna obrada ili ispaša stoke potpuno onemogućena. Tko je onda u takvim uvjetima mogao očekivati povratak mještana? Samo neki starci ili zaljubljenici u svoju zemlju vraćali su se u sela. U ovom kraju kola i priča o tvrdoglavom čovjeku kojem je dozlogrdilo čekanje, pa je sam obnovio kuću, uredio vrt, pozvao susjede na proslavu u vrtu, uzeo stolicu, rekao: «Konačno sam svoj na

svome», sjeo (na minu) i odletio u zrak. Ova priča ima izuzetno simboličko značenje o nemoći pojedinca da se suprotstavi kaosu oko sebe, a ako ipak pokuša, nastrada.

Ljudi su svoje nezadovoljstvo izražavali prigovorima, poput: loša kvaliteta i nedostatna obnova, uniformiranost (zatiranje specifičnosti), neuvedena voda, struja i kanalizacija, nemoć lokalne i mjesne samouprave, moć sprega i veza a ne prioriteta, kompliciran proces zahtjeva i odobrenja, krivi redoslijed prioriteta (prvo se obnavljaju najoštećenije kuće a tek potom bolje, koje u međuvremenu propadaju), nedostatak povlastica za okupirano područje (u cijenama usluga), slaba i propadajuća privreda u okolini i nemogućnost zaposlenja, narušena socijalna kohezija zbog hijerarhijskog tipa obnove (obnova je mogla biti snažan integrativni faktor raseljene zajednice). Neuspješna obnova pojačala je hostilnost prema doseljenim Hrvatima i Muslimanima iz Bosne te Hrvatima iz Istočne Slavonije, jer su oni dobili neokrnjene srpske kuće i još socijalnu pomoć. Tako je sukob elementarnih interesa ugrozio svekoliko hrvatstvo. Za nas, istraživače, klasična i očekivana pojava!

2.2.1.1. V. mjesni odbor Petrinja

V. mjesni odbor osnovan je vrlo kasno (s obzirom na Zakon), ali je svejedno bio prvi odbor u Petrinji. To područje je prigradskog karaktera, u kome je 1991. živjelo 3.500 stanovnika, miješanoga nacionalnog sastava, zaposlenog u industriji i na vlastitim poljoprivrednim gospodarstvima. Bili su relativno dobro infrastrukturno opremljeni, a što se tiče drugih potreba, lako su mogli otići u centar grada zbog njegove neposredne blizine.

Pošto je naselje bilo uz liniju razgraničenja zaraćenih strana, preko 50% zgrada je uništeno, uključujući javne i proizvodne objekte (V. i VI. kategorija). Velik dio naselja bio je miniran pa su, za vrijeme istraživanja, posvuda put obilježavale duge žute trake, iza kojih je čekala opasnost. Kvaliteta življenja uokvirena žutim trakama ne može se nazvati normalnom, čak i pod ostalim boljim uvjetima a koji to nisu. Kada smo tamo bili (1997.) obnova kuća bila je skoro gotova, premda kuće nisu tako izgledale. Stanovnici su imali brojne primjedbe, pa čak i do odbijanja da potpišu primopredaju kuća.

Kasnije se vlast dosjetila vrlo nepopularnoj mjeri, tj. da se onima koji ne preuzmu kuće u određenom roku one i oduzmu. To gore po vlast!

U međuvremenu Mjesni je odbor napravio spisak problema i potreba koji se tiču obnove kuća, infrastrukture i razminiranja. Mnogi se baš zbog tih problema nisu vratili u Petrinju.

Specifičnost ovoga područja jest da stanovnici nisu učinili ni ono što su mogli, nego žive okruženi ogromnim, zastrašujućim hrpama smeća koje se i dalje gomila. Ipak su mogli učiniti više malih stvari važnih za svoj svakodnevni život. Sâmo kukanje slabo doprinosi poboljšanju!

2.2.1.2. Mjesni odbor Hrastovica

Hrastovica je jedno od okolnih petrinjskih sela koje je jedino imalo značajniju povijest još od 13. stoljeća. U 19. stoljeću Hrastovica je bila centar nekolicine drugih naselja. Imala je bogat kulturni, obrazovni i politički život, relativno razvijenu privredu te brojne urbane institucije: školu (čak 1742. godine), zadružnu štedionicu, željezničku prugu (važan faktor), kulturno-umjetničko i druga društva, javno kupatilo i jedanaest mlinova!

Godine 1991. naselje je imalo 584 stanovnika, a 79,7% domaćinstava imalo je poljoprivredno gospodarstvo. Bilo je to dobrostojeće, ugledno selo, u kojem je čak 32,7% ljudi imalo srednju stručnu spremu.

Kao čisto hrvatsko naselje Hrastovica je cijela razorena; ostala je samo jedna kuća! Godine 1995. vraća se u selo 150 mještana, koji tamo ne stanuju već nadgledaju obnovu započelu 1996. Početno veselje zbog povratka brzo je splasnuo kada su shvatili principe i kvalitetu obnove. Većina se pasivizirala (čak i predsjednik Mjesnog odbora) dok je gorljiva manjina radila Sizifov posao. Upravo je nadrealistička slika jednoga starijeg mještana koji svaki dan dolazi klimavim biciklom iz Petrinje e da bi gledao svoju izrazito loše obnovljenu kuću, među drugim sličnima. Života u mjestu nema, jer i nije moguće, barem tada 1997. godine. Samo iz ograđenoga izvora teče živa, hladna, bistra voda koju zajedno pijemo.

Premda je Mjesni odbor trebao pokušati učiniti barem nešto, ovo mjesto nije primjer tome. Stojeći tamo u blatu, okruženi praznim nedovršenim kućama, nismo mogli zamisliti kako je to Hrastovica nekada izgledala.

2.2.1.3. Mjesni odbor Nova Drenčina

Naselje Nova Drenčina je u neposrednoj blizini grada. Prema popisu stanovništva 1991. godine imalo je 524 stanovnika i 158 domaćinstava od kojih je 58,6% imalo poljoprivredno gospodarstvo. Starosna struktura stanovništva bila je relativno dobra, a nacionalni sastav bio je miješan: 73,3% Hrvata, 19,1% Srba te 7,6% drugih nacionalnosti.

Prije rata naselje je bilo ruralnog karaktera, s obiteljskim kućama, velikim okućnicama, gospodarskim zgradama i dosta poljoprivrednih površina. Mjesto se širilo zahvaljujući pogodnostima življenja u selu, ima se sve što treba za život u kući i oko nje a u grad se ide na posao, u školu, a tamo se mogu zadovoljiti i druge potrebe. U slučaju ovog sela blizina grada odigrala je pozitivnu ulogu na njegov razvoj, posebno što se tiče mladih koji su nakon školovanja ostajali u mjestu i zasnivali svoje obitelji.

Naselje je imalo stari i novi društveni dom, trgovinu, nije imalo javni vodovod niti kanalizaciju, a tek je dijelom imalo asfaltirane ceste. Mali sistemi ovdje su odigrali svoju pozitivnu, već spomenutu ulogu. Tokom istraživanja, prolazeći uz žute trake,

oznaka za mine tik uz cestu i ni koraka dalje, uz još porušene stare kuće u dvorištima, prozor u prozor s tek izgrađenima ali nezavršenim kućama, bez živih vrtova, bez gospodarskih zgrada, bez domaćih životinja, s opasno lijepim zelenim livadama obraslima žutim cvijećem (simbolizirajući tako, kao i žute trake, da se tu ne smije začiti!), također je bilo teško zamisliti kakvo je bilo selo prije Domovinskog rata, kakvim su ga opisivali prisutni mještani. Mještani u selo dolaze povremeno ili dnevno, bdiju nad svojim kućama, pokušavaju imitirati život: kuha se kava za goste (nas), voda i sokovi donose se iz grada, družu se međusobno i s građevinarima, ponešto urade, a navečer se vraćaju tamo gdje privremeno žive, napuštajući avetinjski prazno mjesto u kome tada nitko nije živio.

Ovdje je Mjesni odbor vrlo aktivan, posebno njegov predsjednik koji je i potaknuo osnivanje Odbora. Neki kažu da je u ovom mjestu obnova bolja a izvedba kvalitetnija jer se tu gradi kuća gradonačelniku Petrinje i njegovoj bližjoj rodbini. To je moguće, ali ne i dovoljan razlog. Naime, dobar rad Mjesnog odbora, duh zajedništva u selu (i kad se ne živi pravim životom), te sreća sa izborom solidne građevinske firme, kao i svakodnevni dolazak mještana «u kontrolu», te vlastiti rad za sebe i druge, možda su ipak značajniji razlozi boljoj obnovi.

Dio stanovnika ipak nije zadovoljan izvedbom obnove pa su odbili primopredaju kuća. Mjesni odbor i Grad probali su intervenirati u takvim slučajevima, ali im je odozgo jasno dano do znanja da to nije njihova ingerencija. Osnovan je tzv. «Odbor za obnovu» (parainstitucija ali sa svojim žiro računom) koji je na taj način pomagao Mjesnom odboru da ostvari neke svoje manje zamisli, ali mnogo manje nego drugdje. Predsjednik Mjesnog odbora pokrenuo je omladinu da čisti naselje i sudjeluje u drugim akcijama (kako različito od V. mjesnog odbora ili Hrastovice!). Pa ipak, za vrijeme istraživanja život je ovdje tek stidljivo klijao, ali se o kvaliteti življenja još nije moglo govoriti.

2.2.1.4. Mjesni odbor Mošćenica

Mošćenica je prigradsko naselje, konurbanim nizom povezano s gradom Petrinjom. Iako nije bila okupirana, kako je na liniji razdvajanja Mošćenica je tokom rata znatno oštećena.

Po popisu stanovništva Mošćenica je 1991. imala 2.831 stanovnika i 854 domaćinstva. Starosna joj je struktura bila povoljna, po nacionalnom sastavu stanovništva je bila miješana: 44,2% Hrvata, 32,2% Srba, 8,8% Muslimana te 7,5% Jugoslavena.

Nakon rata u napuštene srpske kuće uselili su Hrvati i Muslimani iz Bosne («Mala Bosna») a kasnije i prognanici iz istočne Slavonije, dok je dio Hrvata, starosjedilaca Mošćenice morao živjeti drugdje zbog uništenih vlastitih kuća.

U tom naselju bilo je neznatno poljoprivrednika i svega 18,3% domaćinstava imalo je poljoprivredno gospodarstvo. U okolnim je industrijskim pogonima, a manje u

drugim djelatnostima, radilo 55,9% Mošćenčana. Prije rata Mošćenica je imala struju, vodovod, septičke jame i djelomično asfaltirane ulice. Glavna prometnica Sisak-Petrinja i danas prepolovljuje naselje, i uvelike je pomogla njegovu razvoju. Imala je i jednu trgovinu, jednoga obrtnika, ugostiteljski objekt, staru osnovnu školu i novu u gradnji, dječji vrtić, srpsku i hrvatsku mjesnu zajednicu (jer su i živjeli odvojeno). Bilo je to poluurbanizirano naselje nadomak gradu.

Godine 1993. osnovan je Mjesni odbor te Odbor za obnovu i izgradnju koji je dosta pomogao naselju, a 1995. Mošćenica je dobila i Urbanistički plan, ali se od njega malo što ostvarilo.

Informatori navode slijedeće probleme i potrebe Mošćenčana:

- nerazminirana okolica samo nekoliko metara od ceste;
- podzemne vode i stvaranje zaraznih baruština (smrad, komarci, latentna zaraza);
- neuređene i nerazvrstane ceste (one koje nisu ni u čijoj ingerenciji);
- neuređeni pješački hodnici (naselje na dvije strane ceste) i autobusne stanice;
- daljnje ružiranje nepopravljenih kuća;
- slab napon struje, i sl.

Mještani imaju potrebu i za društvenim standardom, te bi željeli sami ulagati u male trgovine i obrte, ali nemaju početni kapital a krediti su nepovoljni.

Dvije su *specifike* ovoga mjesta:

- Nakon odlaska Srba nastala je snažna HDZ-ovska orijentacija i prijenos neprijateljstva na useljene prognanike, gotovo «kao da su oni krivi». To se može razumjeti nejednakom stambenom i životnom situacijom u korist doseljenika (po ocjeni starosjedilaca). Ako i postoji neka homogenost u zajednici, ona se zapaža samo među starosjediocima, premda su i među njima «frcale» žestoke političke razmirice. Zbunjivale su ih i mijene u politici prema «dosadašnjim neprijateljima» (u vrijeme pritiska međunarodne zajednice da se Srbi vrate u Hrvatsku);
- Nedovoljna aktivnost Mjesnog odbora: ljudi su se više bavili politikom nego obnovom vlastitog naselja. Navodimo dva vrlo ilustrativna primjera:
 - gradnja impozantnog zdanja polifunkcionalnog objekta, prvenstveno namijenjenoga novoj školi i stanovima nastavnika, započeta je još 1987. (po planu Arhigrada). Nedovršena zgrada je podložna izrazitom propadanju zbog vremenskih nepogoda a i krađama materijala. Mještani sve to gledaju i samo sliježu ramenima. Kakav gubitak! Mogli su barem nekako zatvoriti i zaštititi objekt za neka bolja vremena, jer je to ipak njihov objekt!;

- drugi primjer jesu uništene autobusne stanice koje izgledaju kao "kosturi na galgama". Teški limovi i daske vise nad glavama mještana koji tu čekaju autobuse. Nisu se čak ni potrudili da ih maknu!

Sve to dovoljno govori o aktivnosti samih građana.

Inače da su Država i Županija imale sluha, Mošćenica je danas mogla biti razvojno a možda čak i razvijeno naselje.

2.2.1.5. Mjesni odbor Strašnik

Kada smo prvi puta došli u Strašnik, kao i kada smo odlazili iz njega nakon godine i pol dana, Strašnik je izgledao strašno!

Strašnik je bio malo, nerazvijeno selo, smješteno na prekrasnim zelenim brežuljcima. Do njega se dolazilo strmom, vijugavom cestom. Uopće, bio je izvan ruke svima pa i svojim stanovnicima.

Po popisu 1991. Strašnik je imao 325 stanovnika, 98 domaćinstava te 113 kuća (višak kuća u odnosu na domaćinstva) poslaganih uzduž glavnoga i nekoliko sporednih puteva.

Strašnik je star 500 godina a za svo to vrijeme ostao je nerazvijen. Očito s razlogom. Dobna struktura bila mu je dobra: 56,5% stanovnika bilo u radnom kontingentu, a 20% i mladih. Obrazovna struktura bila je loša: čak 69,0% žitelja imalo je osnovno ili nepotpuno osnovno obrazovanje. Poljoprivreda je dominirala, tako da su 48,4% bili čisti poljoprivrednici a 85,7% ih se njome bavilo. Oni koji su radili izvan poljoprivrede, radili su u obližnjim poduzećima.

Selo je imalo struju, bunare za vodu, makadamske puteve, društveni dom s trgovinom mješovitih robe, područnu četverogodišnju školu, a na vrhu sela crkvu Sv. Lovre.

Programom rada Mjesna je zajednica planirala urbanizirati infrastrukturu (no tko bi to platio?), te razviti neke društvene djelatnosti, opet klasično seoske: vatrogasno društvo, sportski klub, kulturno-umjetničko društvo. Zašto to nisu učinili proteklih dugih 500 godina nije poznato, ali svakako ukazuje na njihovu zaostalost i u modernim vremenima. U ratu selo je potpuno razrušeno, kao i katolička crkva, a svi su se njegovi žitelji raselili.

Tokom obnove graditelji su teškim strojevima potpuno uništili cestu (bukvalno smo gazili čizmama po blatu do koljena). Oficijelno su završili obnovu i otišli (tokom našega istraživanja) a da obnova uopće nije bila završena. Uništena cesta, nedovršene kuće bez podruma, bez gospodarskih zgrada, bez vode (zagađeni i neupotrebljivi bunari), tada još i bez struje, dakle nije mogao biti gori okvir za normalan život. Što su onda Strašnjani dobili obnovom?

Selo i nije bilo predviđeno za obnovu, ali su ga predsjednik Mjesnog odbora i još nekoliko ljudi uspjeli "ugurati" u Plan obnove, s najboljim namjerama ali zapravo sebi na štetu. Naime, dotle bi se Strašnjani bili skrasili negdje drugdje ili ostali tamo gdje su već bili izbjegli, a ovako samo dolaze i odlaze, odlaze i dolaze, jer se u naselju živjeti ne da (svoga nekoliko «nemoćnih» bračnih parova vegetira u selu bez elementarnih uvjeta).

Usprkos emotivnim razlozima, smatramo da ovako nakaradno obnovljen Strašnik i nije trebalo obnavljati. Čisto propala investicija! Da su o tome odlučivali na lokalnoj razini, možda prijedlog i ne bi prošao, jer stanovnici Grada Petrinje a posebno Poglavarstvo izvrsno poznaju situaciju na terenu i perspektive Strašnika.

Jedina šansa za preživljavanje Strašnika jest oživljavanje proizvodnje i poljoprivrede. No kada i kako?

Svoju ocjenu o budućnosti Strašnika nismo rekli sugovornicima jer su i sami, tokom godine i pol, uvidjeli besperspektivnost koja ih guši. S neuspjehom obnove gasi se jedna mala lokalna zajednica, koja je ipak pokazivala snažnu volju da sama sebi pomogne i obnovi svoje malo selo, te da u njemu živi samo malo bolje nego prije a ne još gore, odnosno nikako!

2.2.2. Zaključci

Sa sociološkog gledišta naše istraživanje ispalo je značajnije nego što smo predvidjeli. Bavili smo se studijom slučaja jednoga, ratom pogođenoga područja, u fazi povratka i obnove. No pritom smo morali ući u znatno šire društvene odnose i političke odluke u jednom mučnom razdoblju, kada je naše istraživanje «kopalo» po stvarima po kojima nije smjelo. Razotkrili smo ne samo neuspješan sistem obnove već i način odlučivanja u obnovi i teritorijalnoj (samo)upravi hijerarhijskog tipa, bez trunke demokratičnosti. Posljedice toga bile su izrazito negativne u svakom području, a kvaliteta života ljudi bila je ispod svake razine.

Na osnovi rezultata drugih istraživanja i općenito ostalih saznanja, smatramo da ovaj slučaj ima sličnosti s mnogim drugim slučajevima koji ukazuju na systemske pogreške, pogrešan koncept, pogrešnu izvedbu i negativne učinke obnove. Ne tvrdimo da je obnova posvuda neuspjela, jer još nije završena, ali sporost i neefikasnost načina obnove proizvest će ne samo «crne rupe» na hrvatskom tlu, jer se ljudi neće vratiti tamo gdje se ne može normalno živjeti, već će vrlo vjerojatno i vitalni povratnici odustati od života bez rada, socijalne sigurnosti i bez elemenata osnovne kvalitete življenja. Jedina «utjeha» je to da i u drugim, ratom nedotaknutim područjima, gospodarstvo propada a područja se depopularaju. Koliko će pritom «stradati» veći gradovi, nekakvi nositelji razvoja, sasvim je predvidivo. Poznata «fraz» da bez gospodarske revitalizacije nema niti društvenog razvoja, konkretno se dokazala i na petrinjskom području.

2.3. Koprivničko-križevačka županija¹³

Rezultati istraživanja, odnosno studija imala je biti znanstvena osnova za izradu Prostornog plana Koprivničko-križevačke županije.

Naš pristup polazio je od zadanoga društvenog i prostornog konteksta: društvo u tranziciji, državno definirana podjela na županije, bile one stvarne ili artificijelne cjeline.

Upravo zbog tog artificijelnoga stvaranja Koprivničko-križevačke županije odozgo, imali smo poteškoća da ju tretiramo kao cjelinu. Mogla je biti samo formalna cjelina koja se mora organizirati unutar sebe e da bi, kako kažu političari, «zaživjela». Njezina heterogenost i nejednakost među dijelovima usmjerila nas je na detaljniju analizu tih različitih područja.

Najlogičnijom podjelom pokazala se ona na bivše općine, svaka vezana uz jedan od tri grada u Županiji: Koprivnicu, Križevce i Đurđevac. Čak i unutar svake bivše općine nailazili smo na drastične razlike i nejednakosti, posebno između gradova, prigradskih naselja i sela.

Glavne teme ovoga istraživanja bile su: *mišljenja, potrebe i aspiracije stanovnika o problemima kvalitete življenja u svom naselju, općini/gradu i u Županiji*, i to «običnih» stanovnika, predstavnika mjesnih odbora, važnih aktera na lokalnoj razini, stručnjaka, poduzetnika i sl. Uz naše mišljenje i ocjene situacije, fakultativnog karaktera za donosiocje odluka, inzistirali smo na legitimnosti mišljenja stanovnika kao osnovici za donošenje Prostornog plana Koprivničko-križevačke županije.

Naš cilj promicanja kvalitete življenja u jednoj potencijalno razvojnoj i relativno razvijenoj Županiji, ali s velikim problemima, bio je i osnovni cilj istraživanja.

Metodologija istraživanja slijedila je obrazac prethodnih istraživanja.

U *studiji slučaja* služili smo se idućim metodama: analizom dokumentacije i demografskih podataka; anketom svih općina/gradova u Županiji; intervjuima s brojnim akterima na svim razinama; promatranjem sa sudjelovanjem akcijskoga tipa.

Koprivničko-križevačka županija je nastala spajanjem triju bivših općina: Koprivnice, Križevaca i Đurđevca (iako su neki njihovi dijelovi pripojeni drugim županijama).

Demografski podaci (koje je obradio M. Župančić u *Studiji*) pokazuju postupno *opadanje* stanovništva Županije u dužem vremenskom razdoblju, koje u nekim

¹³ D. Seferagić, M. Župančić i N. Lončar Butić: Sociologijska studija za područje Koprivničko-križevačke županije. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 1998.

područjima poprima čak razmjere depopulacije. Jedini grad s porastom stanovnika do 1981. bila je Koprivnica, dok su Križevci i Đurđevac bilježili stalno opadanje broja žitelja. Uz negativan prirodni prirast, i *emigracija* utječe na smanjenje stanovništva. Ako se nešto bitno ne promijeni u ekonomskoj politici i razvoju, ovakva demografska kretanja mogu se očekivati i u budućnosti. A kada se tome dodaju i drugi indikatori (udjel fertilnih žena, udjel radnog kontingenta), i oni su niži od hrvatskog prosjeka. Obrazovna struktura se popravila na srednjem stupnju ali je postotak svejedno niži od hrvatskoga. Broj domaćinstava se znatno povećao ali više diobom i samačkim domaćinstvima nego porastom populacije.

U Županiji prevladavaju nepoljoprivredna domaćinstva (60,5%), dok je poljoprivrednih 20,0% a mješovitih 17,1%. Gradovi su uglavnom nepoljoprivredni, dok su neke općine ruralnije - do 45% mješovitih domaćinstava imaju Gola, Molve i Sveti Petar Orehovec. To su uglavnom nerazvijene općine. Ipak, važnost poljoprivrede očituje se kada se zbroje poljoprivredna i mješovita domaćinstva, što iznosi 68%.

Ispitujući upitnikom za općine/gradove (24 jedinice) *osnovne probleme prostornih uvjeta življenja stanovnika* (autorica Nataša Lončar Butić u *Studiji*) ustanovljeni su slijedeći najčešći problemi *komunalne infrastrukture*: vodoopskrba, odvodnja, prometnice, plin, javni prijevoz, javna rasvjeta. Kao najteži problemi navode se isti problemi i istim redom. Pritom su u navedenim elementima supstandardna sela. Ovdje se opetuje dilema: urbanizirati mala, nerazvojna naselja, velikim sistemima koji su veoma skupi i koje moraju plaćati i sami stanovnici, ili osigurati snabdijevanje alternativnim malim sistemima čak individualnog tipa. Naš je izbor druga, a općinama je izbor prva alternativa. Oni i Županija moraju odlučiti što učiniti; ili poći od naselja do naselja ili generalno.

Što se *društvenog standarda* tiče kao najčešći problemi javljaju se: osnovne škole, kultura, sport, zdravstvo. Kao prioriteti ponavljaju se isti, uz dodatak dječjih vrtića.

I ovdje se javlja ista dilema: centralizirati ili disperzirati elemente standarda. Smatramo da je za elementarni društveni standard bolja disperzija: svako mjesto mora imati dječji vrtić, ambulantu opće prakse, liječnika, zubara i veterinaru (u selima), društveni dom i dobre prometne veze. To se, dakako, ne može odnositi na patuljasta naselja. Istodobno, pod pretpostavkom dobrih prometnih veza, za škole je bolje da se nalaze u većim mjestima zbog kvalitete obrazovanja. Kakva je korist od škole sa pet učenika i jednim učiteljem za sve predmete? Pa ipak općine izražavaju baš takve želje svojih stanovnika, u nadi da će dobra oprema zadržati stanovnike i pokrenuti razvoj zaostalih naselja.

Očito se kvaliteta življenja različito doživljava, a onima koji žive supstandardno veoma je važno da bude baš u njihovu mjestu.

Na području kulture treba spomenuti gotovo endemičnu izraženost *sporta* i *slikarstva*. Nigdje toliko slikara i sportaša kao u Koprivničko-križevačkoj županiji. Dodaju li se

druge kulturne, a posebno prirodne vrijednosti, jedan od značajnijih poticaja za turizam mogao bi biti turizam «na način Koprivničko-križevačke županije». No te vrijednosti treba čuvati, njegovati i razvijati, svakako više nego pomodne manifestacije (tipa mažoretkinja) koje su, pod utjecajem površne globalizacije, preplavile hrvatsku kulturnu scenu, pri čemu se zapostavila autohtona kulturna baština.

U sklopu društvenog standarda pojavljuje se i *tema stanovanja*. U gradovima i selima vlada velika šarolikost stanovanja, s očitom pretežnošću nižega i porodičnog stanovanja (tipičnome za manje gradove i sela). Kao problemi navode se: problem opremljenosti građevinskog zemljišta, trošnost nekih kuća, prazni neprodani/neiznajmljeni prostori u parterima kolektivnih zgrada. No ne navodi se nedostatak stanova pa tako problem stanovanja ne spada u prioritete ove Županije.

Od *ekoloških problema* u upitnicima za općine/gradove dominiraju problemi komunalnog otpada (divlji deponiji), zagađivanje vodotoka te problem pitke vode, zagađenost zraka plinom u široj okolici Molvi, te ekološki rizik od buduće hidroelektrane «Novo Virje» na Dravi. Ako već stanovnici ne mogu utjecati na izgradnju kapitalnih sistema i objekata od državne razine interesa, onda barem mogu potraživati pravednu naknadu za područja šira od onih neposredno ugroženih (tako na pr. zbog zagađenja plinom rentu ubiru samo Molve, a okolna naselja koja su također ugrožena rentu ne primaju). Isti ćemo problem sresti u Gorskom kotaru gdje se planira iskopati džinovsko akumulacijsko jezero za dobivanje pitke vode.

Problem mjesne i lokalne samouprave pokazao se izuzetno značajnim. Konačno smo imali priliku doseći razinu županije (bilo bi vrlo korisno kada bismo u istraživanju obnove u petrinjskom kraju bili mogli doći do nje). Slučaj Koprivničko-križevačke županije sjajno pokazuje odnos uprave (Županije) i samouprave (općine/gradovi, mjesni odbori). Taj je odnos bio duboko kontaminiran političkim podjelama (vladajuće stranke na razini Županije, liberalne u Gradu Koprivnici).

Primjedbe sugovornika iz mjesnih odbora te općina/gradova bile su slijedeće:¹⁴

- mjesni odbori su inferiorni u odnosu na ostale razine (samo)uprave i trebalo bi im vratiti ingerencije bivših mjesnih zajednica (legitimnost, pečat, vlasništvo, budžet, pravo donošenja odluka, samodoprinos i sl.);
- preusitnjenost općina ne donosi više samouprave već prije «veću kontrolu države nad teritorijem i oslabjelu samoupravu» (Seferagić, u: Seferagić, Župancić i Lončar Butić, 1998.: 26). U Koprivničko-križevačkoj županiji općine su se dosta često preustrojavale: odlazile iz Županije, stvarale se nove male, vođene željom za

¹⁴ Ovaj dio teksta morali smo izbaciti iz Studije namijenjene Županiji, ali smo ga zadržali u originalu Studije za naše znanstvene svrhe. Primjedbe su se odnosile na našu kritiku odnosa Županije i gradova/općina, premda smo samo prenosili stavove sugovornika na nižim razinama.

vlastitim identitetom, ekonomskim interesima ili netrpeljivošću prema susjedima (na pr. često spominjane razlike između Prigoraca i Podravaca, «koji ne mogu skupa»). Nakon osnivanja, mnoge siromašne općine odmah traže pomoć od Županije, čime se obesmišljava njihovo osnivanje.

Odgovori na pitanje o zadovoljstvu novim teritorijalnim ustrojem nisu bili izraziti, a više se isticao problem financiranja općina. No postoje i primjedbe na Županiju kao spoj koji još nije «zaživio». Njezini dijelovi ne pokazuju se naročito kooperativnima. Ovdje smo mogli osjetiti i razumjeti značenje riječi «jal»¹⁵. U pojedinim dijelovima Županije najčešće se o drugima govorilo kao «oni», dok se «mi» čulo samo za svoj dio Županije.

Sama Županija prema državi nema dovoljno vlastite moći već je samo njezina niža teritorijalna razina, iako ljudi na terenu bolje poznaju vlastite probleme od udaljene države, i svakako bi ih bolje riješili sami.

Ako se od problema okrenemo *potrebama* (osnovici kvalitete življenja), onda se prioritete potrebe iskazuju na dvije razine: *lokalnoj* i *županijskoj*.

Lokalne se razine međusobno znatno razlikuju, ali se u svima ističu tri prioriteta:

- gospodarski je razvitak osnovica ukupnom razvitku u svim aspektima. To su: industrija (većeg i manjeg obima), obrt, poljoprivreda, stočarstvo i turizam. Za njih su potrebne poticajne mjere: financijska pomoć Županije, povoljno kreditiranje, specifične olakšice (a vidjeli smo da ih nemaju čak ni stanovnici područja u fazi obnove);
- osnovna komunalna infrastruktura (vodoopskrba, odvodnja, prometnice);
- *poboljšanje uvjeta i kvalitete svakodnevnoga življenja stanovnika u lokalnim okvirima*, u malim mjerilima, malim zahvatima: popravak društvenih domova, uklanjanje smeća, ekološki obazrivo ponašanje, uređenje zelenih površina. Naoko sitne, te bi akcije bile izraz svijesti o zajedničkim interesima i potrebama. Predložili smo im da to učine sami.

Županijska razina donosi strateške odluke o cijeloj Županiji (toliko koliko ima slobode od države), ali počivaju i na zbroju i prioritetima lokalnih razina.

Dvije su osnovne grupe prioriteta:

- pokretanje gospodarskog razvoja i
- osnovna komunalna infrastruktura.

¹⁵ Naročito smo morali izbaciti baš ovaj izraz («jal») koji smo tamo čuli nebrojeno puta!

Ovdje se malo i veliko tako podudara, samo je razina različita. Županija je nadležna za *velike, magistralne infrastrukturne poteze*. Kako ona opslužuje državu infrastrukturom od općeg interesa a snosi i određene štete, bilo bi potrebno iz njih izvući i neke koristi u obliku pravedne naknade i priključenjem na te sisteme (isto smo sreli i u Gorskom kotaru).

Ako bi na pr. HE «Novo Virje» potopila neke poljoprivredne površine, osim zamjenskih polja, moglo bi se sprovesti i navodnjavanje drugoga zemljišta i tako poboljšati poljoprivredu.

Tranzicija, (re)privatizacija, prestrukturiranje privrednih subjekata i objekata manje-više su negativno utjecali na razvoj Županije. Sama Županija iznutra je neravnomjerno razvijena, pa je nužno izabrati prioritetna područja za pomoć, a ona najugroženija u prvom redu.

Također, prioritet Županije je *nezagađujuća industrija*, koja bi omogućila obazriv razvoj (*sustainable development*). No kao što infrastrukturni sistemi i objekti zagađuju lokalnu razinu, teško je očekivati da to ne bi činila i neka prosperitetna industrija. Obazriv razvoj zasada je samo pretežno planska kategorija. «Razvojna koncepcija Županije vjerojatno će se oblikovati između nekih zadatosti u prostoru koje dolaze sa državne razine i konkretnih životnih potreba. Prostorni razvoj zasniva se, u krajnjoj liniji, na prepoznavanju društvenih ciljeva društveno-ekonomskog razvoja» (Lončar Butić, u: Seferagić, Župančić i Lončar Butić, 1998.: 33).

Spomenimo da u kvalitetu življenja ne spadaju samo potrebe već i *aspiracije* kao izrazito razvojna komponenta, pod uvjetom da se ne poklapaju sasvim sa potrebama nego da idu barem korak dalje.

Na razini Županije postoje značajni razvojni kapaciteti i potencijali:

- industrijska poduzeća poznate kvalitete: «Podravka» (prehrana), «Belupo» (lijekovi i kozmetika), «Bilokalnik» (drvo, papir), «Izvor» (usluge), «Rapid» (metal), «Sloga» (obuča), koja se prestrukturiraju, smanjuju ili propadaju;
- poljoprivredno zemljište i šume (nedovoljno modernizirana poljoprivreda i bijeg iz nje);
- vodni resursi (česta zagađenja vodotokova);
- ljudski kapital: godine 1991. bilo je 2.500 zaposlenih sa stručnim kvalifikacijama i srednjom spremom, te 620 stručnjaka, ali koji odlaze kada se uvjeti pogoršavaju.

Gledano po gradovima, aspiracije su u sva tri grada Županije različite.

U *Durđevcu* žele razviti privredne grane koje finaliziraju domaće sirovine (prehrambena, drvna industrija) te usluge vezane uz njih. Također ih zanima turizam raznih vrsta: lovni, seoski, kulturni - posebno slikarstvo (Kudumija, 1968.).

U *Križevcima* žitelji svoju budućnost nalaze u sitnom poduzetništvu, poljoprivredi, stočarstvu, turizmu i visokom školstvu. Male akcije čine nam se, u zadanim okolnostima, ostvarivijima od velikih planova (Badurina, Domljan, Fišer i Horvat Levaj, 1993.).

Koprivnica želi postići višu tehnološku razinu u prehrambenoj i drveno-prerađivačkoj industriji, želi dovršenje kapitalnih infrastrukturnih objekata, te razvoj višega i visokog školstva i zdravstva. Time bi njezina središnja uloga u razvoju cijele Županije ojačala, pa stanovnici (posebno mladi) ne bi morali ići u druge veće centre da zadovolje svoje aspiracije (Feletar, 1997.).

Seoske općine orijentiraju se na poljoprivredu, stočarstvo, sitno ugostiteljsko poduzetništvo raznih vrsta, obrt, izgradnju komunalne infrastrukture, kao i poboljšanje društvenog standarda. One također žele razvijati seoski turizam, premda nemaju potrebne kapacitete za višednevni boravak gostiju (slično je i u Gorskom kotaru).

Koprivničko-križevačka županija obiluje nizom prirodnih i kulturno-povijesnih vrijednosti i specifičnosti, što čini osnovicu za razvoj više kvalitete življenja. Mnoge spomenute aspiracije mještani i općine mogli bi početi ostvarivati sami, a ne samo čekati financijsku pomoć odozgo. Primjerice, mogli bi napisati svoje planove akcija, poslati ih Županiji i bolje stojećim firmama kao sponzorima, mogli bi se međusobno povezati tamo gdje su im interesi i teritorij bliski te organizirati razne ture (na pr. obilazak muzeja i galerija na razini Županije, obilazak sakralnih objekata, prirodnih ljepota, posjete njihovim narodnim feštama), mogli bi urediti svoje kuće u tradicionalnom stilu (ako nemaju javnu infrastrukturu) za smještaj turista: spavanje, lokalni kulinarski specijaliteti, vođenje kroz naselja i prirodu. Istraživači su iznijeli bezbroj ideja a mogli bi ih imati i ostvariti i sami župljani. Za sve nabrojano nisu potrebna velika sredstva niti previše truda, a korist bi ipak bila višestruka.

Svaka općina, valja naglasiti, ima nešto atraktivno. Spomenimo samo neke, najznačajnije i najpoznatije vrijednosti:

- *prirodne*: Đurđevački peski, šuma Borik, Drava (posebno ušće Mure u Dravu), šumski rezervat "Crni Jarci", Kloštarski pijesci, Bilogora, Kalnik, jezero Šoderica i vikendaško naselje uz jezero na kome žive brojni labudovi, ornitološko-šumski rezervat Veliki Pažut, dabrovi kod Legrada (ukoliko ih nisu sve poubijali zbog svojih teritorijalnih razračuna?!), park prirode Belanovo i niz drugih;
- *kulturno-povijesne*;
- *graditeljska baština* sakralnoga i naročito zapostavljenog profanog karaktera: jezgre starih gradova, dvorci (poput dvorca Erdödy kod Gornje Rijeke), spomenici, muzeji, galerije, seoska arhitektura (obnovljeno selo Kolarec), stare kuće, čardaci, bunari, Obreške kleti i sl.;
- *kulturne manifestacije*: narodni običaji (kulturno-umjetnička društva), domaće narodno i moderno slikarstvo (na pr., Hlebine u kojima se morate raspitati gdje

je Galerija naivne umjetnosti, jer ničim nije označena a oko nje nema niti jedno pristojno mjesto gdje bi se moglo odmoriti); tu su i muzeji narodnog blaga, Galovićeve jeseni, Križevački statuti i spravišća, Picokijada... Ove manifestacije nisu dovoljno popularizirane izvan Županije a mogle bi privući brojne posjetitelje uz minimalan trud. Ne treba zaboraviti i Podravkinu «Vegetu» koja je začinila jela diljem svijeta!

U kombiniranim akcijama i međusobnom povezivanju ovo bi bogatstvo Županije moglo učiniti «mala čuda» (samo da se nađu čarobnjaci). «Domaći štih» moglo bi biti geslo Koprivničko-križevačke županije (Lončar Butić, u: Seferagić, Župančić i Lončar Butić, 1998.: 38).

Ono što je bitno za Županiju kao neku životnu zajednicu malo većeg obima jest uspostavljanje *mreže naselja*, dakle povezanost naselja, njihova suradnja, pomoć, nadopunjavanje a ne «jal». Županija ima 265 naselja i zaselaka od kojih su tri gradska (Koprivnica sa 24.238 stanovnika u gradu i 7 naselja, Križevci sa 11.236 stanovnika u gradu i 59 naselja, te Đurđevac sa 6.845 stanovnika u gradu i 8 naselja), a 263 naselja imaju 16 općinskih centara (Popis stanovništva / Lipovšćak, 1994.).

Od razvojnih naselja, po vlastitoj procjeni općinara u upitniku, u bivšoj općini Koprivnica bilo ih je oko 20-ak, u Križevcima oko 9, u Đurđevcu 4. Ostala su naselja stagnantna ili su regresivna.

Razvojnost tridesetak naselja odnosi se na njihovu potencijalnu ulogu u budućnosti. Mreža naselja je hijerarhijski strukturirana, što se vidi i po broju funkcija koje pojedina naselja imaju.

No naznačit ćemo da se brojne potrebe zadovoljavaju i izvan Županije, i to posebno u Varaždinu i Zagrebu. U Mađarsku se ide u «shopping», što je sasvim normalno u modernom društvu mobilnih ljudi.

U **zaključcima Studije** ponovili smo da je **«cilj razvoja** Županije **viša kvaliteta življenja svih njezinih stanovnika»** (Seferagić, u: Seferagić, Župančić, Lončar Butić, 1998.: 60). U tom razvoju sudjelovat će akteri poput države, nezavisnih subjekata (kapitala) te akteri teritorijalne uprave i samouprave (Županija, općine/ gradovi, mjesni odbori, stanovnici).

Kao **strategiju razvoja** Koprivničko-križevačke županije istraživači su (na temelju detaljne analize stanja, mogućnosti i aspiracija) predložili **inkrementalistički pristup** (korak po korak) te srednje i malo mjerilo, male akcije, u manjim mjestima oslanjanjem na «specifičnosti» i «jedinstvo različitosti» ovoga kraja, a Županiju procijenili kao **potencijalno interesnu zajednicu**.

Pritome valja učiniti i izbor razvojnih naselja jer, kako istraživanje pokazuje, mnoga naselja, posebno patuljasta i staračka, neće se moći razvijati. Je li to normalno, dobro ili loše, istraživači nisu vrednovali.

2.4. Goranski kraj¹⁶

U ovom istraživanju glavna je tema bila: *«mišljenja, stavovi, potrebe i želje stanovnika dijela Gorskog kotara o pretpostavljenom utjecaju Akumulacije Križ potok (u daljnjem tekstu: Akumulacija) na kvalitetu življenja na lokaciji vezanoj uz nju»* (Seferagić, u: Lončar Butić, Magdalenić, Seferagić i Župančić, 1999.: 3).

Istraživanjem su prikupljena mišljenja "običnih stanovnika", donosilaca odluka i stručnjaka te njihovi međusobni odnosi kao i odnosi eksternih čimbenika u procesu donošenja odluka o izgradnji Akumulacije.

U sadržaju tih mišljenja dvije su komponente:

- kvaliteta življenja stanovnika i njezine perspektive;
- uloge i odnosi sudionika procesa donošenja odluka na svim razinama.

Iako je i druga komponenta sastavnica kvalitete življenja, ipak smo je posebno izdvojili, stoga što se u ovoj fazi priče o Akumulaciji radi najviše baš o borbi interesa raznih sadašnjih i budućih aktera, i to velikih. Sami stanovnici najmanje su znali o tome što se za njih odlučuje, a kamoli da bi sudjelovali u odlučivanju. Mi smo bili prvi koji su ih pitali za njihova mišljenja!

Kvalitetu življenja ovaj smo put definirali kao *«sveukupnost civilizacijskih uvjeta života te zadovoljstvo stanovnika tim uvjetima»*. Uvjeti obuhvaćaju: ekonomsku sigurnost, demografsku stabilnost, tehničku i društvenu infrastrukturu, zdravlje, stanovanje, prehranu, kulturu, obrazovanje, rasonodu, ekološku održivost, slobodu izbora, odlučivanje na svim razinama u oba smjera (Seferagić, u: Lončar Butić, Magdalenić, Seferagić i Župančić, 1999.: 4).

Ispitivano područje (Grad Delnice i Općina Lokve, neposredno pogođeni planom Akumulacije) pokazalo se *«ekološki vrijednim, demografski depopuliranim, ekonomski siromašnim i socijalno-politički perifernim»* Sic! (Seferagić, u: Lončar Butić, Magdalenić, Seferagić i Župančić, 1999.: 4).

U ovom se slučaju pojavljuje *voda* kao resurs od centralnog interesa (negdje je to plin - kao u Molvama, negdje željeznica, negdje struja, negdje šume i sl.). Važnost vode je neizmjerena za kvalitetu života, za život sam. Može li onda ugroženost malog broja ljudi (koje bi se preselilo i koji i tako žive supstandardno) spriječiti izgradnju

¹⁶ N. Lončar Butić, I. Magdalenić, D. Seferagić i M. Župančić: Sociološka studija o utjecaju Akumulacije Križ potok u Općini Lokve i Gradu Delnice na uvjete života stanovništva i razvoj područja. - Zagreb : Hidroinženjering d.o.o. i Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 1999. Ova Studija jedna je od aspektoloških studija za potrebe osnovne studije "Regionalni vodovod Gorskog kotara - Izvorište vode - Akumulacija Križ potok - Studija o utjecaju na okoliš", Zagreb, Hidroinženjering. Istraživanje je trajalo tri mjeseca.

općekorisne Akumulacije? Krivo postavljeno pitanje! Koliko je prostora uništeno zbog općih industrijskih, ratnih, političkih a posebno ekonomskih interesa? Pitanje mora počivati na logici balansa između općih i posebnih (lokalnih) interesa, a ne na logici jačega. Pa ipak *alea iacta est*, odluka o izgradnji Akumulacije već je donesena na državnoj razini i ne može se promijeniti (?). «Tehnička cijena» bit će visoka, a za «društvenu cijenu» nitko nije ni pitao. No, pitali smo mi.

Alternative donositelja odluke bile su slijedeće:

- područje je i tako slabo naseljeno pa neće biti velika šteta ako se (privremeno?) iseli njegovo stanovništvo;
- obrnuto, kompenzacije mogu oživjeti ovaj kraj i razvijati ga: pomladiti stanovništvo, otvoriti radna mjesta, urbano elementarno opremiti, podstaknuti turizam i sl.

Mi smo se opredijelili za drugu varijantu u obliku *pokušaja* da se tako nešto učini. Naš pristup može izgledati nekonzistentan. Za neke dijelove petrinjskog kraja i Koprivničko-križevačke županije smatrali smo da će neka naselja izumrijeti i da nema puno smisla ulagati u njih. Međutim, Gorski kotar kao ljudsko stanište izumire u cjelini i stoga je važno pažljivije se odnositi prema svakom humaniziranom prostoru. Prva alternativa realno je vjerojatnija, a toga se boje i stanovnici.

Ako se ostvari prva alternativa, onda će to biti «samo» još jedan slučaj na popisu mnogih - kada periferija izumire zato što je periferija!

Počne li se ostvarivati druga, tzv. razvojna alternativa onda i cijelo naše istraživanje, na način kako je koncipirano i izvedeno, ima mnogo više smisla nego da pruži znanstveni placet za odluku «palac dolje» za ljude.

U *procesu donošenja odluka* sudjelovali su i sudjeluju brojni akteri. Postoji njihova politička, teritorijalna, ekonomska, socijalna, stručna i sl. hijerarhija. Postoje i neformalne interesne grupe i pojedinci koji se upliću u proces. Obje grupe barataju argumentima moći, novca, pravnog statusa, društvenog položaja, znanja, ili njihovim kombinacijama. Na dnu svih tih podjela, i u ovom su slučaju stanovnici sa malom ili nultom ulogom u DMP-u (*decision making process*). Za cilj koji smo naveli, nama su bile važne formalne teritorijalne razine odlučivanja: općina/grad i mjesni odbori/stanovnici, jer se njima ne radi o interesima već o životu samome.

I ovo je bilo kvalitativno i akcijsko istraživanje, a analiza ovoga slučaja može se nazvati «malom» ili «ograničenom» studijom slučaja. Posebne metode bile su: analiza sličnih istraživanja, demografska analiza, analiza dokumentacije, intervjui s akterima, razgovori sa nekim stanovnicima, obilazak terena i promatranje sa sudjelovanjem.

Iako bi se Akumulacija Križ potok divovsko jezero (75 ha zemlje sa 11,000.000 m³ vode), smjestilo na užoj lokaciji, ipak bi njezin utjecaj pogodio velik dio ili cijeli Gorski kotar.

Gorski kotar, okvir ove lokacije, godinama je bio u zapecku, a počeo se razvijati gradnjom modernih prometnica i eksploatacijom šuma. Tako je od barijere postao kontaktno područje. Iako kontaktnoga, koridorskoga i graničnog karaktera, on se nikada nije u potpunosti razvio. Uvijek su ga pratile emigracije i odumiranje, a ovo bi bila još jedna kap u moru.

Bogatstvo Gorskog kotara sastoji se u *šumama* i *vodama*. Tako ga doživljavaju i njegovi stanovnici koji se nikada nisu ozbiljno bavili poljoprivredom, niti stočarstvom pa su šume ostale očuvane. U tom smislu i R. Bičanić piše: «Goranu je šuma njiva a sjekira njegov plug» (Župančić, u: Lončar Butić, Magdalenić, Seferagić i Župančić, 1999.: 11).

Delničko područje je središnja zona «pravoga» Gorskog kotara. *Delnice* su vrata, koridor za više magistralnih infrastrukturnih pravaca. One su ujedno najvažnije gradsko središte Gorskog kotara, sa centralnim urbanim funkcijama. Šumarstvo, drvna industrija i trgovina vodeće su privredne grane, a otvaraju se i tercijarne i kvartarne djelatnosti.

Lokve, nadomak Delnica, staro su naselje još iz 15. stoljeća, nastale kao postaja na karavanskom putu prema Kvarneru. U prošlosti su se Lokvarci bavili mlinarstvom, piljenjem drva (pilane), a kasnije i rudarstvom (barit).

Naselja u općini odumiru. Negativan učinak na demografsku sliku imala je, kažu, izgradnja Lokvarškoga (Omladinskog) jezera, kada su se stanovnici morali iseliti. Međutim, znamo da je proces iseljavanja mnogo stariji i da je kontinuiran. U novije vrijeme Gorski kotar opet postaje koridorom za novu infrastrukturu: poluautocesta, dalekovodi, naftovod, plinovod i dvije Akumulacije (jedna u planu). Koliko mu uloga «hrvatskog koridora» može uistinu donijeti umjesto da stanovnici budu njegovi «rendžeri» (Lončar Butić, u: Lončar Butić, Magdalenić, Seferagić i Župančić, 1999.: 25)? No Gorski kotar nije uspio stvoriti čvorišne koridorske funkcije koje bi prolaznike privlačile i ovdje zaustavljale.

Nažalost drvna industrija je u padu, a ona je bila njihova osnovna grana djelatnosti. Pogoršavaju se i vitalne karakteristike stanovništva. Na primjer, Prostorni plan razvoja Primorsko-goranske županije predviđa da će do 2015. izumrijeti čak 85 naselja bivše Općine Delnice (Župančić, u: Lončar Butić, Magdalenić, Seferagić i Župančić, 1999.: 13). A i druge su općine u sličnoj situaciji.

Godine 1991. na slivnom području Križ potoka živjelo je svega 100-tinjak stanovnika od 1.605 žitelja čitavog područja u neposrednoj blizini buduće Akumulacije. I poslije 1991. nastavlja se ista negativna kretanja. Osim toga dobna struktura pokazuje izrazito starenje. Jedino je obrazovna struktura bolja (ima čak 36% srednjeobrazovanih). Samo 15% domaćinstava ima poljoprivredna gospodarstva, ali na vrlo malim posjedima (većinom do 1 ha).

U našem istraživanju željeli smo ispitati uvjete života stanovnika ovoga područja. Obje lokalne zajednice (Delnice i Lokve) ističu probleme vodoopskrbe i odvodnje (Delnice čak i više). Kad se već mora, stanovnici razmišljaju o „punionici vode“ (stavljanje u boce za prodaju). Problem vode navodi ih na ideju regionalnog vodovoda koji bi okupio sve male nekvalitetne sisteme (u Koprivničko-križevačkoj županiji i petrinjskom kraju zagovarali smo baš male sisteme za sela „izvan ruke“). No loša voda ugrožava zdravlje a nju ugrožava nedostatak kanalizacije, tj. oborinske i fekalne vode bez uređaja za pročišćavanje.

Ovdje se problem održavanja prometnica odnosi na nerazvrstane ceste koje su ostale bez priključaka na poluautocestu. Uistinu je apsurdno živjeti uz autocestu a ne moći joj prići.

I društveni je standard također nizak, i to posebno u selima, zimi posve izoliranima od centara.

Premda je Gorski kotar prekrasan za oko, za izlet, zdrav za udisanje zraka (ako nema magle, kiše ili snijega), on je za ljudski život *divlji* (u Lokvama se žale da im vukovi zimi silaze u naselje a djeca im moraju u školu!). No i ljepota je zagađena raznim utjecajima pa gubi na svojoj originalnoj vrijednosti.

Osnovni problem ovoga kraja od šireg značaja je onaj *gospodarski*: ekonomska stagnacija, nezaposlenost, skuplji život zbog klime, loše stanje u drvnoj industriji i šumarstvu, odlazak stručnjaka i sl.

Turizam je „stara stvar“ (ribolov, žabe, pješačenje, špilje, šume), ali nema odgovarajućih smještajnih kapaciteta i pratećih sadržaja za više od jednodnevnih, tranzitnih posjeta (Lončar Butić, u: Lončar Butić, Magdalenić, Seferagić i Župančić, 1999.: 28).

Prioritetne potrebe i razvojne *aspiracije* se, po starom principu nerazvijenosti, ne razlikuju značajno.

Ispitani akteri i stanovnici na lokalnoj razini ne vide velike koristi od Akumulacije za sebe i vlastitu kvalitetu življenja, ali se zato pribojavaju šteta, poučeni upravo iskustvom Omladinskog jezera (ekološki problemi i iseljavanje). Također su *nezadovoljni* načinom informiranja jer su u ovom slučaju stavljeni pred gotov čin (Magdalenić, u: Lončar Butić, Magdalenić, Seferagić i Župančić, 1999.: 31).

Ono što *očekuju*, premda se tome ne nadaju, jest skromnih nekoliko radnih mjesta oko Akumulacije i „punionice vode“, primjerena vodna renta, poticaj razvoju turizma, izgradnja kanalizacije, izgradnja zamjenske ceste na kratkoj relaciji (Lokve - Mrzle Vodice), pravična naknada vlasnicima potopljenih šuma, sanacija šteta nakon izgradnje. Skromno da ne može biti skromnije! Kada se pogleda kako ti ljudi žive, stvar postaje znatno jasnija. Naime, *ono što je njima cilj u pogledu kvalitete življenja, to je ljudima u razvijenijim krajevima - pretpostavka!*

Štete kojih se boje ozbiljne su: stradanje šuma - njihove svetinje, mogućnost pucanja brane, neadekvatna naknada, kao i one sitne, filigranske ali ekološki važne: uništenje žaba, pastrve, rakova, bijeg divljači. Jer njihov je život složen od malih ali značajnih stvari i bića.

Što se budućnosti tiče, stariji ne misle otići odavde, ali budućnost svoje djece vide drugdje. Lokalni akteri vide probleme slično, ali sa šireg aspekta. Njima je jasno da bez revitalizacije gospodarstva nema šansi za ništa drugo. Isto im je tako jasno da se neće raditi o grandioznim promjenama nabolje, već o malim, postupnim akcijama.

Naše preporuke planerima (što je dio ovakvog istraživanja koje služi planiranju) prate interese stanovnika, ali nude i naše prijedloge. Od nulte i razvojne alternative predložili smo razvojnu, svjesni njezinih malih šansi, zbog opće gospodarske situacije a i zbog recesije ovoga područja kroz duže vrijeme.

U razvojnom pristupu koji bi htio »deprovincijalizirati provinciju« (na tragu radova o Lici, Istri, otocima, Žumberku itd.) naveli smo dva aspekta:

- koristi *od* akumulacije (financijsko obeštećenje, radna mjesta, pitka voda);
- koristi *uz* akumulaciju (zadovoljiti sve potrebe i ranije iskazane aspiracije stanovnika).

Moguće **prednosti**: novčana kompenzacija te priključenje na sve velike infrastrukturne sisteme trebali bi omogućiti *spiralne krugove daljnjih mogućnosti* koje se povezuju i šire u »mrežu prednosti«. Po principu grozda na kapitalne objekte mogle bi se priključiti male koristi koje bi sve skupa otvorile mala vrata napretka. Samo treba *počet!*

Stanovnici Gorskog kotara su dosta pasivni (kao i prije, a kao i drugdje). Ovo »stanje duha« susretali smo i u drugim istraživanim slučajevima. Osim formalne i stvarne nemoći postoji i nedostatak demokratske kulture, navika na donošenje odluka odozgo, neinformiranost, hijerarhijski sistem odlučivanja, siromaštvo za investiranje. Možda smo ih načas razdrmali i razbudili, ali nikad se ne zna!

2.5. Zajednički nazivnik četiri studije slučaja

Ono što sva četiri istražena slučaja povezuje, iako su međusobno vrlo različita, jest **utjecaj globalnoga društvenog konteksta** na njihovu kvalitetu življenja:

- **situacija u gospodarstvu**, posebno u industriji i poljoprivredi u kojima je većina naših ispitanika radila i to povezujući ih;
- **utjecaj velikih infrastrukturnih sistema i interesa na razini države** na uvjete lokalnog življenja (naročito Koprivničko-križevačka županija i goranski kraj);

- **posljedice rata** na sve slučajeve (a i mnoge druge), na indirektan i direktan način (petrinjski kraj - povratak i obnova).

Na ove negativne impulse iz šire okolice male su sredine reagirale različito, ali im je zajedničko vrlo skučena legitimna i stvarna moć u kreiranju i donošenju odluka, pa čak i za svoj mali prostor.

U sva četiri slučaja naglašavaju se *problemi tehničke i društvene opremljenosti*, koji su to veći što su naselja ruralnija i udaljenija od urbanog centra ("izvan ruke"), a posebno se to odnosi na područje obnove. Još je jedna zajednička crta svih istraživanih jedinica, a to je **nezadovoljstvo lokalnom i posebno mjesnom samoupravom, s težnjom da se mjesnim odborima vrate ingerencije bivših mjesnih zajednica**.

3. Zaključci

Ovdje ne ponavljamo zaključke pojedinih studija slučajeva, jer su već izloženi u tekstu. Umjesto toga ukratko se osvrćemo na primjenu *studije slučaja* kao koncept i metodu u našim istraživanjima.

3.1. U obranu studije slučaja

Mnogi, teorijski i kvantitativno orijentirani sociolozi smatraju *case study* inferiornom u odnosu na druge pristupe i metode. Kritika dolazi iz kritike bliske studije zajednice (*community study*). Smatraju da je "lošem sociologu zamjena za roman". Studiju slučaja drže deskriptivnom, nekonceptualnom i nepoopćivom.

Ovo je možda bilo i jest točno za mnoga istraživanja, ali se to ne može izreći za koncept i metodu kao takve. Studija slučaja je legitiman pristup i kompleksna metoda u sociologiji kvalitativne orijentacije.

"Studija slučaja je nacrt istraživanja koji uzima kao svoj predmet pojedinačni slučaj ili nekoliko izabranih primjera društvenog entiteta kao što su: zajednice, društvene grupe, zaposleni (prostorne jedinice, op. D. S.)... i rabi različite metode da bi ih proučavala. Kriteriji po kojima se vrši izbor slučaja ili slučajeva ključan su dio nacrtu istraživanja i njegove teorijske strogosti. Studije slučajeva uključuju opisne izvještaje o tipičnim, ilustrativnim ili devijantnim primjerima" (Marshall, 1994.: 41). Posebne metode, navodi dalje Marshall, jesu: promatranje sa sudjelovanjem, nestrukturirani intervjui (ili strukturirani, op. D. S.), analiza dokumentacije, analiza sadržaja dokumenata, analiza važnih događaja tokom istraživanja.

Što se tiče istraživanja zajednice, ona su spadala u antropologiju i ruralnu sociologiju. Mnogi su ih opisivali kao površne i neznanstvene, dok su drugi nastojali oplemeniti njihov pristup. Tako Stacey (u Marshall, 1994.) ističe da kad je urbana sociologija prihvatila studije zajednice, momentalno je odbila mikrosociologiju pojedinih izoliranih zajednica i počela proučavati kako makrosocijalni procesi oblikuju različite lokacije, tj. zajednice. Kada A. Giddens piše svoju strukturalnu teoriju, on «lokalno» definira «kao fizičko mjesto združeno sa tipičnim interakcijama koje sačinjavaju kolektivitete kao socijalne sisteme» (Marshall, 1994.: 75-76.).

Toliko u obranu studije slučaja iz Oxforda i Cambridgea.

3.2. Poznavanje «predmeta»

Ono što razlikuje kvantitativni i kvalitativni pristup u istraživanjima jest, između ostalog, i to što kvantitativni istraživač može napisati knjigu o nekom predmetu a da ga nikada nije vidio ili upoznao. Ta totalna distanca omogućuje mu generalne zaključke *sine ira et studio*, što po tom pristupu omogućuje objektivnost znanstvenog istraživanja. Ne samo da je objektivnost u sociologiji upitna kao takva (Supek, 1983.), već se analizi (na pr., povijesti pojedinaca) može pristupiti objektivno.

Ono što je neke od nas privuklo studiji slučaja jest poznavanje «predmeta»: ljudi, krajeva, sela, gradova. To upoznavanje i poznavanje omogućuje *razumijevanje* onoga što se istražuje.

Kada zatvorim oči, ili kada pišem ovaj tekst, svojim unutarnjim okom vidim i danas ljude s kojima sam duži period razgovarala, vidim njihove kuće i mjesta, šume i jezera, labudove na jezeru, vidim žute trake i razlokane ceste, rupe od mina, srušen most, i najveću pastvu iz jezera, ispunjenu i obješenu na zid jednoga lokala. Ništa od tih impresija ili dobrog poznavanja neće ući u istraživački izvještaj, ali ostaje u glavi kao korektiv hladnom nabranjanju problema, potreba i aspiracija. Nakon ove četiri studije mogu s pouzdanjem izjaviti da dobro poznam istražene krajeve. A to se ne zaboravlja.

3.3. Posredovanje u procesu donošenja odluka

Kada bi proces odlučivanja bio demokratski i kružnog tipa, gdje su svi akteri u njemu u međusobnom odnosu, polovica bi naših studija bila izlišna. U piramidalnom, hijerarhijskom sistemu odlučivanja, gdje su više instance naređivale nižima, čak i bez interesa za povratne informacije a kamoli za sudjelovanje nižih razina, naša posrednička uloga pokazala se spasonosnom. Mogli smo formulirati stavove stanovnika na način da ih stručnjaci i političari razumiju i mogu primijeniti. A mišljenja predstavnika lokalnih razina mogli smo povezati, klasificirati i složiti po prioritetima.

Mnogi sugovornici su po prvi put sreli nekoga tko se interesira za njihove svakodnevne probleme, a da je izvan njihove lokacije. Stoga su, mislimo, bili iskreni i polagali su nadu u nas da im možemo pomoći. Ta nada obavezuje ali na nepristran način. Neka smo naselja sami ocijenili besperspektivnima.

3.4. Upotrebljivost nalaza

Od ovih četiriju studija nijedna nije završila u ladicama naručilaca, upravo zato što im je bila potrebna. Studije su služile kao znanstvena podloga razvojnim planovima ili za donošenje odluka. Uz opće primjedbe mogli smo dati i niz konkretnih prijedloga, uglavnom zasnovanih na iskazima sugovornika, a kada su se naša mišljenja razlikovala od njihovih, tada smo ih posebno izdvojili da bi donositelji odluka mogli birati. Često smo vršili usporedbe s drugim sličnim ili različitim situacijama, o kojima oni nisu znali, a da bi se mogli usporediti i lakše odlučiti.

Na neki smo se način osjećali korisnima jer nismo radili "jalov" posao.

3.5. Ulog u budućnost

Ova istraživanja, kao i neka druga o otocima, o srednjim gradovima, o Lici, Istri (Rogić, Štambuk, 1998.), o Žumberku (Magdalenić, 1996.; Štambuk, 1996.; Župančić, 1996.) pa i o Donjoj Grebaštici (Svirčić, 2000.), naš su ulog u buduća slična istraživanja. Kada bi sami istraživači u međusobnom dogovoru mogli dati svoje prijedloge istraživanja, temeljene na istom pristupu i metodologiji i financiranim iz istog izvora, tada bi se cijela Hrvatska mogla premrežiti takvim istraživanjima. Ona bi bila korisna kako stanovnicima istraživanih lokaliteta tako i planerima i političarima.

Upoznavajući hrvatski prostor neposredno, mogli bismo ponuditi saznanja i prijedloge kako bi dokumenti temeljem kojih se o tim prostorima i ljudima u njima odlučuje, mogli biti realniji, ostvariviji te znanstveno utemeljeni.

Literatura

1. Badurina, Anđelko ; Domljan, Žarko ; Fišer, Miljenko ; Horvat Levaj, Katarina (ur.) (1993.): Križevci : grad i okolica. - Zagreb : Institut za povijest umjetnosti Sveučilišta u Zagrebu, 422 str. - (Serija Umjetnička topografija Hrvatske)
2. Bošnjak, Vesna (1988.): Metodologija poticanja društvenih promjena na lokalnom nivou u zemljama u razvoju. Disertacija. - Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.

3. Čolić, Snježana (1999.): Sociokulturni aspekti hijerarhizacije kulture. Doktorski rad. - Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 229 str.
4. Feletar, Drago (ur.) (1997.): Koprivnica : izabrane teme. - Koprivnica : Dr. Feletar, 248 str. - (Biblioteka Historia Croatica ; knj. 6).
5. Glad, Nada (ur.) (1997.): Naše Lokve : monografija / autori Davorin Cencić, Vjenceslav Cencić, Milan Cvitković, Željko Čop, Tomislav Grgurić, Zrinka Komadina et al. - Lokve : Općina Lokve, 473 str.
6. Golec, Ivica (1993.): Povijest grada Petrinje : 1240.-1592.-1992. - Petrinja ; Matica hrvatska ; Zagreb : Školska knjiga ; Sisak : Povijesni arhiv Sisak, 602 str.
7. Heller, Agnes / Heler, Agneš (1978.): Svakodnevni život. - Beograd : Nolit, 391 str. - (Biblioteka savremene filozofije Symposion)
8. Heller, Agnes / Heler, Agneš (1981.): Vrednosti i potrebe. - Beograd : Nolit, 211 str. - (Filozofska biblioteka)
9. Keršovani, Otokar (1971.): Povijest Hrvata. - Rijeka : Otokar Keršovani, 217 str.
10. Kudumija, Mato (1968.): Đurđevac u svijetu i vremenu. - Đurđevac : Mjesna konferencija SSRNH Đurđevac, 188 str.
11. Lay, Vladimir (1991.): Kvaliteta života društvenih slojeva u Hrvatskoj, u: Branimir Krištofić, Vladimir Lay i Benjamin Perasović (ur.): **Socijalna struktura i kvaliteta života u Hrvatskoj**. Vol.1. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, str. 1-44.
12. Lefebvre, Henry (1959.): Kritika svakidašnjeg života. - Zagreb : Naprijed, XIV, 635 str.
13. Lončar Butić, Nataša ; Magdalenić, Ivan ; Seferagić, Dušica ; Župančić, Milan. (1999.): Sociološka studija o utjecaju Akumulacije Križ potok u Općini Lokve i Gradu Delnice na uvjete života stanovništva i razvoj područja. - Zagreb : Hidroinženjering d.o.o. ; Institut za društvena istraživanja u Zagrebu. - 57 str.
14. Magdalenić, Ivan (1996.): Opremljenost žumberačkih domaćinstava i gospodarstava. - **Sociologija sela**, Zagreb, 34 (1996) 131/132: 19-36.
15. Marshall, Gordon (ed.) (1994.): The Consise Oxford Dictionary of Sociology. - Oxford ; New York : Oxford University Press.
16. Murdock, John ; Day, Garry (1995.): Same but Different : Notes on the Social Construction of Community. - Leicester, UK, paper from BSA (British Sociological Association) Conference, 20 pp.
17. Popis stanovništva, domaćinstava, stanova i poljoprivrednih gospodarstava 31. ožujka 1991. : poljoprivredno stanovništvo prema aktivnosti i spolu, po naseljima / priredila Mirjana Lipovšćak. - Zagreb : Državni zavod za statistiku Republike Hrvatske, 1994. - 220 str. - (Dokumentacija ; 886).
18. Rogić, Ivan ; Štambuk, Maja (ur.) (1998.): Duge sjene periferije : prinos revitalizaciji hrvatskog ruba. - Zagreb : Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 167 str. - (Biblioteka Zbornici ; knj. 4)
19. Seferagić, Dušica (1988.): Kvaliteta života i nova stambena naselja. - Zagreb : Sociološko društvo Hrvatske, 155, 2 str. - (Biblioteka Revije za sociologiju ; knj. 6)

20. Seferagić, Dušica ; Lončar Butić, Nataša ; Rendulić, Stjepan (1995.): Lokalna demokracija na mikrorazini u periodu tranzicije. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, MATRA program, 32 str.
21. Seferagić, Dušica ; Lončar Butić, Nataša (1997.): Mjesna samouprava u periodu obnove. Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, MATRA program, 42 str.
22. Seferagić, Dušica ; Župančić, Milan ; Lončar Butić, Nataša (1998.): Sociologijska studija za područje Koprivničko-križevačke županije. - Zagreb : Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, 70 str., 3 karte.
23. Smith, David ; Blanc, Maurice (1995.): Searching for New Forms of Local Democracy. - Leicester, UK, paper from BSA (British Sociological Association) Conference, 20 pp.
24. Supek, Rudi (1983.): Zanat sociologa : strukturalna analiza. - Zagreb : Školska knjiga, 278 str.
25. Štambuk, Maja (1996.): Mišljenja domaćeg stanovništva o privlačnim i odbijajućim čimbenicima življenja na Žumberku. - **Sociologija sela**, Zagreb, 34 (1996), 131/132, 47-61.
26. Štambuk, Maja (1997.): Modernizacijski procesi i društvene promjene u hrvatskim ruralnim sredinama. Disertacija. - Zagreb : Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, IV, 309 str.
27. Štulhofer, Aleksandar (1998.): Lokalna zajednica u akciji. - **Revija za sociologiju**, Zagreb, 19 (1988) 4: 527-536.
28. Thorpe, Michael (1995.): Community and Recognition : the Politics of Authenticity Leicester, UK, paper from BSA (British Sociological Association) Conference, 18 pp.
29. Župančić, Milan (1996.): Seljačka gospodarstva i žumberačka poljoprivreda. - **Sociologija sela**, Zagreb, 34 (1996) 131/132: 3-17.

Dušica Seferagić

Institute for Social Research of Zagreb, Zagreb, Croatia

Quality of Living in Village in Transition

Summary

The paper is the final report on the topic "Quality of Living in Village in Transition", the part of the project *Village in Transition: Developmental Possibilities of Rural Areas* in the programme of permanent research activity under the title *Social Changes and Development of Croatia (1996-2000)*.

In Approach, the author starts with critique of the concept of "quality of life" and the methods for measuring it, in Croatian sociology last 20 years. Changing in a way her own approach, she turns from individuals to communities, little groups on micro-territorial level (local councils - villages, parishes, cities) and investigates their quality of living as well as local self-government. She uses case study (community study) as a concept and as a method, which suites better in qualitative research of little social entities.

In the paper the author analyses results of 4 case studies (Zagreb's surrounding, Petrinja domain, Koprivničko-križevačka county, Gorski kotar domain). What links all 4 territories, even though very different, is *the impact of global social context of living in these regions: economic situation* (especially in industry and agriculture where people most work), *the impact of huge, magistral infrastructural systems* (important on State level) *on local life*, and especially *consequences of the war on return and renewal*. Little entities react differently on these negative impulses from outside, although they all have very week authority.

Further common characteristic is *poor technical and social equipment*, especially in rural and remoted settlements, and particularly in those struck by the war. All local unities, without exception, ask for *return of power of former local communities for present local councils*.

Key words: quality of living, local selfgovernment, case study, problems, needs, aspirations, local council - village, parish, city, county, State

Received on: 20th September 2000

Accepted on: 18th December 2000

Dušica Seferagić

Institute de Recherche sociale à Zagreb, Zagreb, Croatie

La qualité de la vie en milieu rural en période de transition

Résumé

Ce texte est le rapport final du thème "La qualité de la vie en milieu rural en période de transition" du projet *Le milieu rural en période de transition*.

L'auteur part de la critique du concept "la qualité de la vie" et des méthodes d'évaluation dans la sociologie croate ces vingt dernières années.

Modifiant son approche dans une certaine mesure, l'auteur se tourne, à partir de l'individu en tant qu'unité de recherche, vers les petits groupes, les communautés au niveau micro-territorial (conseil locaux des villages, communes, villes) et fait des recherches sur leur qualité de vie et sur l'administration autonome locale. Pour ceci, elle applique l'approche et la méthode de l'étude de cas (étude de la communauté), qui correspondent mieux à la recherche sur les petites entités. Dans son texte, elle analyse et expose les résultats de quatre études de cas (environs de Zagreb, région de Petrinja, comitat de Koprivnica-Križevci et région du Gorski kotar). Ce qui relie ces quatre cas, bien que très différents entre eux, c'est *l'influence du contexte social global* sur leur qualité de vie: *situation économique* (notamment dans l'industrie et l'agriculture, où la plupart des gens travaillent), influence sur la vie de la localité *des principaux systèmes d'infrastructure*, importants au niveau l'État, et particulièrement les *conséquences de la guerre* sur le retour et la reconstruction. Les petites entités réagissent différemment à ces impulsions négatives du dehors, bien qu'elles aient toutes, légalement, une faible autorité.

La caractéristique commune suivante est *l'équipement technique et social insuffisant* des localités, notamment des localités rurales et de celles victimes de la guerre. *Toutes les entités locales sans exception demandent la restitution de l'ingérence des communautés locales anciennes dans les conseils locaux.*

Mots-clés: qualité de la vie, administration autonome des localités, études des cas, problèmes, besoins, aspirations, village, ville, commune, comitat, État.

Reçu: le 20 septembre 2000

Accepté: le 18 décembre 2000